

Katarzyna WAGNER

<https://orcid.org/0000-0002-5454-6151>

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

Hubert KOWALSKI

<https://orcid.org/0000-0002-3800-5275>

Wydział Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

Brandskatt przedmieść Starej Warszawy z 1655 r. – nieznane źródło do dziejów nowożytnego miasta

Zarys treści: Odnalezione w zasobie sztokholmskiego Riksarkivet źródło jest pierwszym znanym rejestrem tzw. brandskattu z terytorium Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Pochodzi z początku okupacji Starej Warszawy przez wojska szwedzkie (1655). W zestawieniu z innymi spisami podatkowymi i *Gościńcem* Adama Jarzębskiego (1643) umożliwia pogłębienie studiów nad szwedzkim systemem podatków nadzwyczajnych oraz pozwala na weryfikację położenia nieruchomości na przedmieściach nowożytnego miasta.

Abstract: Discovered in the repository of Stockholm's Riksarkivet, the source is the first known register of the so-called *brandskatt* from the territory of the Polish-Lithuanian Commonwealth. It dates back to the outset of Old Warsaw's occupation by the Swedish army (1655). Together with other tax registers and Adam Jarzębski's *Gościniec* (1643), it allows us to expand the scope of studies on the Swedish system of emergency taxes, and to verify the location of properties in the suburbs of the modern city.

Słowa kluczowe: kontrybucje, brandskatt, podatki, „potop” szwedzki, Warszawa, XVII w., Adam Jarzębski

Keywords: contributions, *brandskatt*, taxes, the Swedish Deluge, Warsaw, 17th century, Adam Jarzębski

Badania nad rejestrami kontrybucji dla epoki nowożytnej, a zwłaszcza dla epoki wojen polsko-szwedzkich, nie należą do zaawansowanych. Powstało zaledwie kilka opracowań mówiących o organizacji poboru czy koncepcji prowadzenia wojny, która „ma się wyżywić sama”, lecz nie wyczerpują one z całą pewnością tematu; niektóre dotychczas powstałe opracowania jedynie informują o istnieniu dodatkowego rodzaju daniny, tj. brandskattu, lecz brakuje jej szerszego opracowania¹.

¹ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, „The Economic History Review. New Series”, 12, 1959, nr 2, s. 247–254; K. Wagner, *Economic Violence or the Law of War? Swedish Contributions from the Period of the Great Northern War as an Example of Extraordinary Provisions Imposed on the Residents of the Cities within the Polish-Lithuanian Commonwealth*, *Przegl. Hist.*, 112, 2020, nr 3, s. 560–563; też, *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020, s. 11–15; też, „Potop” a Wielka Wojna Północna w Warszawie w świetle rejestrów podatkowych – przyczynek do porównania dwóch szwedzkich okupacji, „*Saeculum Christianum*”, 20, 2013, s. 145–159; K. Wagner, H. Kowalski, *Brandskatt – jedno z mrocznych oblicz szwedzkich grabieży w okresie „potopu”*, „*Saeculum Christianum*”, 29, 2022, nr 2, s. 139–149; L. Ekholm, *Kontributioner och krediter. Svensk krigsfinansiering 1630–1631*, Uppsala 1970; H. Landberg, *Krig på kredit. Svensk rustningsfinansiering våren 1655*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanser 1655*, red. A. Stade, Kristianstad 1969; R. Radziwonka, *Kontrybucje nakładane na warszawski organizm*

Celem artykułu jest krytyczna edycja omawianego źródła oraz pokazanie możliwości, jakie daje badaczom przestrzeni XVII-wiecznej Warszawy pogłębiona analiza *Gościńca* Adama Jarzębskiego (1643) zestawiona z rejestrem podatkowym.

Artykuł został podzielony na trzy części. W pierwszej źródło poddano krytyce zewnętrznej i wewnętrznej oraz omówiono jego strukturę i cel wytworzenia. W drugiej zaprezentowano możliwości wykorzystania *Gościńca* Adama Jarzębskiego jako materiału porównawczego do analizy brandskattu. Trzecia część obejmuje krytyczną edycję źródła.

Źródło

Rejestr kontrybucji, tzw. brandskatt, jest przechowywany w Riksarkivet w Sztokholmie w zespole Preussiskaräkenskaper 1655–1660 w podzespole Preussen 1655: I². Dokument ma postać sześciostronicowego rękopisu noszącego tytuł „Komput i descrypcja dworów przy mieście Starej Warszawie, okrom Nowego Miasta i Leszna, które osobny swój dadzą regestr, o co są praemoniti”. Rejestr został napisany czarnym inkaustem, na papierze nieposiadającym znaków wodnych, w języku polskim, z drobnymi uzupełnieniami po łacinie. Wszyto go do księgi pt. „Warszousche Brandschatz. Cassa Rechnung Pro Anno 1655”, obejmującej potwierdzenia pobrania środków finansowych oraz żywności na potrzeby szwedzkich oddziałów. W sztokholmskim archiwum przechowywanych jest kilka podobnych zbiorów rękopisów z okresu „potopu”, pochodzących zarówno z Warszawy, jak i m.in. Krakowa, lecz tylko w jednym z nich przechowywany jest rejestr brandskattu. Wydaje się, że skórzana okładka omawianej jednostki powstała równoległe z rejestrem brandskattu lub stosunkowo krótko po jego spisaniu i służyła do jego przechowywania, o czym pozwala mniemać zapisany na niej podtytuł: „Warszousche Brandschatz. Cassa Rechnung Pro Anno 1655”. Pozostała zawartość została prawdopodobnie dodana później, po skompletowaniu dokumentacji rachunkowej z poszczególnych miast. Źródła umieszczone w poszycie łączy czas powstania – 1655 r. – oraz cel ich wytworzenia, tj. potwierdzenia pobrania pieniędzy i żywności na potrzeby armii; poza tym brak logicznego ciągu przyczynowo-skutkowego opisującego relację między brandskattem a pozostałymi źródłami zakwalifikowanymi do przechowywania w tej jednostce. Zbliżony układ pokwitowań obserwowany jest także w poszycie z rachunkami z Krakowa, co pozwala sądzić, że dokumentację uporządkował późniejszy archiwista dysponujący kompletem materiałów³.

Brandskatt to nadzwyczajny podatek nakładany przez wojska szwedzkie na okupowane tereny, jego celem było zabezpieczenie miasta przed spalaniem lub zniszczeniem⁴. Od kontrybucji odróżniała go częstotliwość poboru, gdyż stanowił świadczenie jednorazowe, ponadto nakładany był wyłącznie na miasta. Pobór przeprowadzany był oddzielnie dla poszczególnych części Starej i Nowej Warszawy

miejski w latach 1702–1716, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio L: Artes”, 13, 2015, cz. 1, s. 117–136; Z. Anusik, *Gustaw II Adolf*, wyd. 2, Wrocław 2009, s. 147; P.H. Wilson, *Wojna trzydziestoletnia 1618–1648. Tragedia Europy*, tłum. M. Kapałczyński, Oświęcim 2017, s. 454, 471–472; M. Radomski, *Utrzymanie wojsk w pierwszej połowie XVII wieku na przykładzie armii szwedzkiej z okresu wojny trzydziestoletniej (1618–1648)*, w: *Ekonomia a wojna. Studia i szkice*, red. M. Franz, Toruń 2011, s. 159–160.

² Sztokholm, Riksarkivet, zesp. Preussiskaräkenskaper 1655–1660, Preussen 1655: I, Warschau – Räkenskap för brandskatt 1655, k. 10r–12v.

³ Por. Sztokholm, Riksarkivet, zesp. Preussiskaräkenskaper 1655–1660, Preussen 1657: 24, Krakau Kassa-räkenskap 1656–1657.

⁴ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 247; C. Kuvaja, *Mat och foder för krigförande arméer. Försörjningen i krigsområdet från trettioåriga kriget till Napoleonkrigen*, w: *Allt på ett bräde. Stat, ekonomi och bondeoffer. En vänbok till Jan Lindegren*, red. P. Ericsson i in., Uppsala 2013, s. 45–56; M. Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar. Den militära underhållsproblematiken och det civila samhället i norra Sverige och Finland under Finska kriget 1808–09*, Umeå 2002, s. 56–59; J.A. Lynn, *Early Modern Introduction*, w: *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, red. J.A. Lynn, New York 1993, s. 105–106; por. *Nordisk familjebok. Konversationslexikon och Realencyklopedi*, Stockholm 1905, s. 1476–1477. Brandskatt jest również obecny w XIX-wiecznym szwedzkim malarstwie, C.G. Hellqvist, *Waldemar Atterdag zbierający brandskatt w Visby w 1361 r.* [Valdemar Atterdag brandskattar Visby 1361], olej na płótnie, 200 x 330 cm, 1882, zbiory Muzeum Narodowego w Sztokholmie, sygn. NM 1431, <<http://collection.nationalmuseum.se/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=18434&viewType=detailView>> [dostęp: 18.02.2021].

oraz ich przedmieść, o czym świadczy zasięg geograficzny odnalezionego rękopisu, obejmującego wyłącznie przedmieścia, bez Nowej Warszawy i Leszna; jak dotychczas jest to jedyny odnaleziony rejestr brandskattu z terenu Warszawy i jej przedmieść z okresu „potopu”. Idea podatku zakładała nieuchronność kary, dlatego wojska szwedzkie nakładały brandskatt na taki obszar miasta, który – w razie potrzeby – mógłby zostać zniszczony w krótkim czasie⁵. Wydaje się więc, że klucz doboru nieruchomości obejmował dwa cenzusy – majątkowy i społeczny, tj. wybierano zabudowania należące do osób zamożnych oraz pełniących kluczowe funkcje przede wszystkim w kraju, a w mniejszym zakresie w mieście. Kolejną, także nierozstrzygniętą kwestią pozostaje próba odpowiedzi na pytanie, kto decydował o doborze nieruchomości opłacających brandskatt. Biorąc pod uwagę fakt, że płatnikami byli w większości – w odnalezionym rejestrze – właściciele dworów szlacheckich i duchownych, można sądzić, że decyzje zapadały na poziomie administracji centralnej, nie zaś miejskiej.

Polski język rejestru świadczy o tym, że został on przygotowany przez stronę polską, prawdopodobnie magistrat miasta, najlepiej znający mieszkańców Warszawy i przedmieść. Za to odnalezienie go w sztokholmskim Riksarkivet zdaje się potwierdzać fakt przejścia oryginału przez szwedzką kancelarię. Można zaryzykować stwierdzenie, że rejestr został przygotowany na potrzeby wojsk okupanta.

Prezentowane źródło jest przekazem autentycznym, powstałym krótko po wkroczeniu wojsk szwedzkich do Warszawy w czasie „potopu” szwedzkiego, tj. jesienią 1655 r. Powstało ono prawdopodobnie równoległe do pierwszego rejestru kontrybucji szwedzkiej⁶. Brakuje na nim podpisu pisarzy przygotowujących rękopis, lecz wydaje się, że formularz przygotowali – podobnie jak pozostałe spisy kontrybucji finansowych – pisarze związani z kancelarią władz miejskich Starej Warszawy⁷. Mogły to być albo osoby zatrudnione na stałe w kancelarii, albo powołane do zrealizowania konkretnych zadań⁸. O powiązaniu pisarzy z kancelarią miejską świadczą m.in. same kwalifikacje pisarskie osób sporządzających formularz, czytelność pisma odręcznego charakterystyczna dla zawodowych skrybów, a także sporządzenie spisu w języku polskim. Może potwierdzać to także zwyczajowa kolejność odwiedzanych nieruchomości, pojawiająca się we wcześniejszych rejestrach podatkowych, gospód, etc. Na podstawie analizy zapisów poszczególnych liter i ich nachylenia, duktu pisma oraz próby odnalezienia i porównania stałych tendencji w zapisywanych treściach, zarówno w rejestrze brandskattu, jak i w rejestrach kontrybucji z okresu „potopu” szwedzkiego, nie udało się jednak zidentyfikować pisarzy brandskattu⁹. Za powstaniem źródła w kancelarii miejskiej przemawia także szwedzka praktyka celowego przenoszenia obowiązku spisywania rejestrów podatkowych na władze okupowanych miast i zajętych terenów.

⁵ F. Redlich, *Contributions in the Thirty Years' War*, s. 250. W rewizji gospód z 1659 r. znajdujemy „Plac ogrodzony p. kuchmistrza kor. pusty, gdzie bywała żupa. Wolny”, podczas gdy w 1655 r. w rejestrze brandskattu nieruchomość opisano jako „Dwór JMP kuchmistrza koronnego alias Żupa”, *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, t. 1, wyd. A. Berdecka i in., Warszawa 1963, s. 175.

⁶ *Deskrypcja albo komput kamienic, dworów, domów, kościołów, klasztorów, szpitalów, tak w mieście, jako i po przedmieściach, Starej Warszawy w roku 1655 diebus septembris uczyniony*, AGAD, Księgi miejskie Warszawa – Ekonomiczne [dalej: WE], sygn. 1431, k. 1–65; edycja źródła znajduje się w „Starożytnościach Warszawy”, t. 4, Warszawa 1856, s. 143–169.

⁷ O rejestrach kontrybucji z okresu „potopu” i Wielkiej Wojny Północnej zob. K. Wagner, *Mieszczanie i podatki*, s. 12–13; też, *Tax Registers as a Tool for the Analysis of Wealth Inequalities in Selected Towns of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 17th Century and the Beginning of the 18th Century. Overview and Research Problems*, „Codrul Cosminului”, 22, 2016, nr 1, s. 7–18.

⁸ O pisarzach warszawskich w epoce nowożytnej zob. A. Sołtan, *Pisarze miejscy Starej Warszawy od XV do 1. połowy XVII wieku. Pochodzenie – wykształcenie – kariery*, „Rocznik Warszawski”, 36, 2008, s. 171–194; Z. Górski, *Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich*, „Archeion”, 76, 1983, s. 19–36. Choć w tym czasie pisarzem był Mathias Klinkiewicz, to brakuje potwierdzenia jego pracy przy spisywaniu rejestru. O pisarzach w kancelariach miejskich zob. też J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 415–420.

⁹ Analizę rąk pisarskich w najstarszej księdze miasta Lublina przeprowadził m.in. M. Resztak, *Najstarsza zachowana lubelska księga miejska i jej pisarze (cz. II)*, St. Źródł., 52, 2014, s. 23–43. Podobne próby analizy opracowano także w edycjach warszawskich ksiąg miejskich, np. *Księga radziecka miasta Starej Warszawy*, t. 1: 1447–1527, red. A. Wolff, Wrocław 1963; *Księgi lawnicze miasta Starej Warszawy z XV wieku*, t. 1: *Księga no. 525 z lat 1427–1453*, wyd. S. Ehrenkreutz, Warszawa 1916; *Księgi lawnicze Starej Warszawy z lat 1453–1535*, red. A. Bartoszewicz, wyd. A. Bartoszewicz, K. Mrozowski, M.T. Radomski, K. Warda, U. Zachara-Związek, Warszawa 2020.

Ułatwiało to, a przede wszystkim przyspieszało, proces poboru świadczeń, gdyż władze lokalne znały możliwości finansowe mieszkańców, a także układ miasta i wcześniejsze zwyczaje poborów podatków¹⁰.

Tekst prezentowanego źródła został przygotowany przez dwóch pisarzy, lecz w jednym miejscu widoczna jest interwencja trzeciej ręki¹¹. Wydaje się, że przed rozpoczęciem poboru pierwsza osoba sporządziła – jeszcze w kancelarii – formularz zawierający listę nieruchomości objętych podatkiem. Świadczy o tym fakt przygotowania tej części dokumentu bez skreśleń czy nadpisań, pismem o prawie pionowym nachyleniu osi, w którym kontrast między grubością kresek litery jest prawie niezauważalny. Drugą częścią, przygotowaną później – wydaje się, że w czasie poboru opłaty – i inną ręką, są wpłacone kwoty podatku oraz weryfikacja przygotowanego wcześniej formularza, polegająca na wprowadzeniu czterech ingerencji. Pierwsza zmiana polegała na dopisaniu obok nazwy dworu biskupa kujawskiego jego alternatywnej nazwy (poz. 25: *alias P. Orszetego*), druga na zmianie nazwiska właściciela nieruchomości (w poz. 95 w miejsce *p. Christiana Cerulika* wpisano *Ogrodnika Ujazdowskiego*), a jako ostatnią zmianę dopisano, jako brakującą poz. 109, tj. dworek Janiszów. Trzecia osoba zmodyfikowała nazwisko właściciela nieruchomości odnotowanej pod nr. 108 (*p. Jabłoński* został zastąpiony *p. Kluczkowskim*). Ponadto jeden z pisarzy – trudno określić, który – oznaczył dwoma krzyżykami, za pomocą atramentu, z lewej strony karty, 17 nieruchomości¹². Niemożliwe jest w chwili obecnej wskazanie przyczyn i celu takiego działania.

Dodatkowe ingerencje w treść źródła wprowadzono ołówkiem. Sto nieruchomości zostało oznaczonych – przy uiszczonych od nich kwotach, po prawej stronie karty – pojedynczymi krzyżykami. Nie zostały natomiast w ten sposób oznaczone następujące nieruchomości: dwór opisany nr. 4, należący do Gostomskich, nr. 8 i 39 – cekhauz i położony obok dworek, nr 51 – dwór pani Rusieckiej, nr. 60, 61 – dworek nieżyjącego starosty sokalskiego i kilka domków do niego przynależących, nr 62 – dworek starosty grodzieckiego, nr 86 – dwór Głogowskiego oraz nr 101 – dwór Boratiniego. Interpretacja oznaczeń (lub ich braku) nie jest możliwa na tym etapie pracy i wymaga przeprowadzenia pogłębionych badań.

Przy kolejnych ośmiu pozycjach odnotowano ołówkiem inne wtrącenia. Cztery spośród nich, po prawej stronie, zostały opatrzone zwracającym uwagę czytelnika skrótem *NB* (notabene), odnoszącym się do dworów: starosty warszawskiego (nr 15), prawdopodobnie kasztelana gnieźnieńskiego (nr 73), ogrodnika ujazdowskiego (nr 95) oraz Tytusa Boratiniego (nr 101). Dwa dwory – Wituskiego i Izbińskich – zostały zakreślane w jedną, wspólną pozycję (nr. 47 i 48), zaś przy połączonych poz. 60 i 61 (dworek i domki należące do nieżyjącego starosty sokalskiego) odnotowano po prawej stronie skrót *devasta*, a przy kolejnej – nr 62 (dworek starosty grodzieckiego) – *devastat[um]*. Ostatnia zmiana polega na delikatnym przekreśleniu ołówkiem poz. 86 – *Dwór P. Głogowskiego nad Wisłą* – i dopisaniu przy nim słowa *Czekausz*. Na podstawie zastosowanego kryterium graficznego można stwierdzić, że zapisy te pochodzą z drugiej połowy XVII w. (powstały najpóźniej do połowy XVIII w.)¹³. Zarówno

¹⁰ M. Hårdstedt, *Om krigets förutsättningar*, s. 57; C. Kuvaja, *Mat och foder*, s. 46–50.

¹¹ O trudnościach w rozpoznawaniu rąk pisarskich zob. J. Słowiński, *Dawna sztuka pisania a możliwości identyfikacji pisma*, w: *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze*, red. P. Dymmel, B. Trelińska, Lublin 1998, s. 211–218.

¹² Adnotacje dotyczą dworów oznaczonych numerami: 1 (Dwór JMP Gniewosza Łowczego), 2 (Dwór JM Xdza Czyżewskiego Erardowski), 3 (Dwór JM Xdza proboszcza warszawskiego), 6 (Dwór JMP Smoleńskiego), 8 (Dwór woźnice królewskiego Michała), 10 (Dworek P. Paszkiewicza), 13 (Dwór JMP Opackiego), 23 (Dwór JejMP starościnej wiskiej), 25 (Dwór J Xdza biskupa kujawskiego alias P. Orszetego), 29 (Dwór JM Xdza nominata plockiego), 30 (Dwór JM Xdza Leżyńskiego), 42 (Dwór IchMsw PP. Boglewskich), 43 (Dwór IchMw PP. Szałapskich), 49 (Dwór JMP Mokronowskiego), 76 (Dwór Gdański), 84 (Kamienica JejM Paniej Lubelskiej), 92 (Kamienica Nieboszczyka Pana Hutyniego).

¹³ Zapisy słów zarówno *devastat[um]*, jak i *Czekausz* zostały wykonane ołówkiem o grubej łasce ołowiu. W pierwszym przypadku litera *d* uncjalna. Dolna belka litery *z* oraz litera *k* są opuszczone, wychodzą poza dolną linię zapisanego słowa. Autorzy dziękują za konsultację dr. hab. Markowi Janickiemu z Wydziału Historii UW. Forma *czekausz* nie występuje ani w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (warianty: *cekausz*, *cajghaus*, *czekhaus*), ani w *Słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* (formy gramatyczne: *cekawz*, *cekhauz*, *cekausz*, *cekaus*), *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, t. 3, Wrocław 1968, s. 143; *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/index.php?strona=haslo&id_hasla=16991&forma=CEKHAUZ#16991> [dostęp: 10.02.2022]. Wydaje się, że *sz* stanowiło wzmocnienie podwójnej litery *s* (*ss*).

w tych przypadkach, jak również przy oznaczeniach krzyżykami należałoby zapytać, kto i w jakim celu wprowadził do źródła te oznaczenia oraz dlaczego zastosował ołówki. Kwestia ta wymaga odrębnych, pogłębionych studiów.

Organizacja poboru kontrybucji finansowych była kierowana przez władze miejskie, tj. wojska szwedzkie określały kwotę, jaką miało uiścić całe miasto (ryczałt), a podział na stawki dla poszczególnych mieszkańców należał do władz miejskich, które były odpowiedzialne także za pobór należności. Wysokość stawki zależała od możliwości finansowych płatnika, które szacowano na podstawie kilku czynników: statusu prawnego nieruchomości (czy płatnik był właścicielem, czy najemcą lokalu), rodzaju budulca (obiekt drewniany czy murowany), położenia nieruchomości i liczby najemców (w przypadku właścicieli)¹⁴. W przypadku brandskattu wydaje się, że system był zorganizowany w podobny sposób, tj. wojska szwedzkie określały zryczałtowaną kwotę do podziału między właścicieli nieruchomości. Ponadto tytuł analizowanego rejestru brandskattu, obejmującego okolice Starej Warszawy, sugeruje, że pobór podatku został rozdzielony na mniejsze części miasta (trzy lub cztery; zapewne Stara Warszawa w obrębie murów, jej przedmieścia oraz Nowe Miasto i być może oddzielnie Leszno) w celu sprawnego poboru podatku oraz zlecenia realizacji zadań władzom, które pełniły jurysdykcję na poszczególnych obszarach. Każda strona rejestru została zakończona podsumowaniem wysokości zebranej kwoty, a te dodatkowo zestawione na ostatniej, szóstej stronie.

Prezentowane źródło obejmuje spis 109 nieruchomości położonych na przedmieściach Starej Warszawy wraz z informacją o wysokości pobranych od nich kwot. Wymieniono 82 dwory, spośród których sześć opisano jako murowane (podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego, biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego, koniuszego wielkiego koronnego Aleksandra Michała Lubomirskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego Andrzeja Leszczyńskiego, podkanclerzego koronnego Andrzeja Trzebieckiego i nieruchomość Firleja, prawdopodobnie Andrzeja), jeden dwór drewniany (drugi dwór należący do podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego *pod wałem*) i jeden wraz ze spichlerzem (*Pani lubelska*, czyli Maria Joanna Petinger a Petting et Persing, wdowa po kasztelanie lubelskim Stefanie Dobrogoście Grzybowski) oraz 22 dworki, dwie kamienice (druga nieruchomość Marii Joanny Petinger oraz własność *nieboszczyka Pana Hutyniego*), dom praczki królewskiej, ponadto jedną pozycję opisaną jako *tamże zaraz Domkow kilka do tego dworku należących* (poz. 61: własność *nieboszczyka P. Starosty Sokalskiego przy ulicy Dziekanskiej*) oraz cekhauz.

Zidentyfikowani właściciele nieruchomości pełnili istotne funkcje polityczne – zajmowali urzędy ziemskie, centralne i nadworne, senatorskie oraz kościelne (np. opat jędrzejowski Aleksander Denhoff), jak również świadczyli usługi na rzecz dworu (np. praczka królewska, dworzanie, zarządca poczty). Odnotowano także wdowy po urzędnikach, np. Katarzynę Jadwigę z Denhoffów Wejherową, żonę Ludwika Wejhera wojewody pomorskiego, czy Marię Joannę Petinger a Petting et Persing, wdowę po S.D. Grzybowski. Odnotowano też nieruchomości rodzin należących do faksji regalistycznej na Mazowszu, np. Opackich, Parysów czy Oborskich¹⁵.

Opłaty zostały wniesione ze 106 wymienionych w spisie nieruchomości. Wyjątki stanowią cekhauz i dworek, który do niego należał, oraz dwór Gostomskich, należący do spadkobierców wojewodzica kaliskiego Franciszka Gostomskiego¹⁶. Najwyższa opłata – 6000 fl. – została wpłacona trzykrotnie (za dwory podskarbiego koronnego Bogusława Leszczyńskiego, biskupa krakowskiego Piotra Gembickiego oraz hetmana wielkiego litewskiego i wojewody wileńskiego Janusza Radziwiłła), najniższa zaś – 50 fl. – pięciokrotnie (za dwór Żabickiego oraz dworki Gaśnickiego, Łukaszewskiego, Sokołków i Kluczkowskiego)¹⁷. Omawiany brandskatt, obejmujący 109 nieruchomości położonych na przedmieściach Starej

¹⁴ K. Wagner, *Mieszczanie i podatki*, s. 13.

¹⁵ J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 11.

¹⁶ Franciszek Gostomski był właścicielem posesji w latach 40. XVII w., po jego śmierci nieruchomość prawdopodobnie stała się własnością jego spadkobierców, por. dalej, przyp. 4 edycji.

¹⁷ Dla porównania, w 1655 r. beczka piwa warszawskiego kosztowała 90 gr, wóz drewna opałowego – 36 gr, 1000 cegieł – 420 gr, podczas gdy dzienna płaca robotnika niewykwalifikowanego wynosiła 10–11 gr, roczna płaca pisarza radzieckiego – 600 zł, a wójtowskiego – 300 zł, W. Adamczyk, *Ceny w Warszawie w XVI i XVII wieku*, Lwów 1938, s. 27, 50, 61, 66, 85.

Warszawy, stanowił aż 55,8% kontrybucji nałożonej na cały obszar Starej i Nowej Warszawy wraz z ich przedmieściami oraz 178,6% stawki przeznaczonej na Starą Warszawę w 1655 r.¹⁸ Średnia opłata wyniosła więc 1275,7 fl., podczas gdy w przypadku kontrybucji niecałe 128 fl. Mediana opłat brandskattu wyniosła zaś 900 fl., co oznacza, że połowa płatników z analizowanego brandskattu uiszczala nie więcej niż 900 fl.¹⁹ Widać więc wyraźnie, że wysokość brandskattu zebranego z całego miasta – a należy sądzić, że pobór objął także miasto w obrębie murów oraz Nowe Miasto i Leszno – mógł kilkukrotnie przewyższyć wysokość kontrybucji nałożonej na ten sam obszar.

Brandskatt a *Gościniec* Adama Jarzębskiego

Podczas analizy rejestru brandskattu pomocne były inne spisy podatkowe, które w dużej mierze pozwoliły na zweryfikowanie zarówno posiadłości, jak i ich właścicieli²⁰. Dodatkowym wsparciem było także źródło literackie, a mianowicie *Gościniec* Adama Jarzębskiego²¹.

Gościniec, wydany w 1643 r. w drukarni Piotra Elerta, w nieustalonym do dziś nakładzie, stał się pierwszym przewodnikiem po XVII-wiecznej Warszawie. Ten wierszowany tekst wzorowany na zagranicznych opisach miast prezentuje spektakularne gmachy i opisuje życie codzienne mieszkańców. Do dziś stanowi nieocenione źródło historyczne do badań nad architekturą Warszawy pierwszej połowy XVII w. Jego popularność, a być może również nieduży nakład, spowodowały, że w połowie XVIII w. uchodził już za białego kruka²². Założyciel Biblioteki Żałuskich, Józef Andrzej Żałuski, odnotował: „Mam też Warszawy naszej opisanie wierszem ojczystym, za czwartego czasów Władysława: autor Jarzemski. Książki, że nie mogłem dostać, z szczególnej, com ją widział, przepisać kazałem”²³. Do szerszego obiegu po blisko 200 latach od wydania przywrócił *Gościniec* Julian Ursyn Niemcewicz²⁴. Przerobiony na prozę i skrócony tekst wydał on w *Zbiorze pamiątek historycznych*²⁵. W połowie XIX w. warsawianie posiadali wiedzę jeszcze o trzech egzemplarzach dzieła: w bibliotece księży marianów w Górze Kalwarii, w księgozbiorniku Michała Miklaszewskiego w Płocku oraz w bibliotece Chreptowiczów w Szczorcach²⁶. Na początku XX w. Benedykt Tyszkiewicz zakupił jeszcze jeden egzemplarz, który przekazał do zbiorów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich. Na podstawie tego egzemplarza Ignacy

¹⁸ W 1655 r. wojska szwedzkie zażądały wpłacenia 240 000 zł. Kwotę podzielono między: Starą Warszawę (75 000 zł), Nową Warszawę (7500 zł), dwory nienależące do jurysdykcji staromiejskiej (120 000 zł), kościoły (33 000 zł) i Leszno (4500 zł), por. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego z Warszawy w roku 1655*, wyd. A. Wejnert, w: *Starożytności Warszawy*, ser. 2, t. 4, Warszawa 1856, s. 170. Niektóre kontrybucje z okresu „potopu”, w tym brandskatt, płacono we florenach; ta jednostka obrachunkowa w praktyce była używana dla określenia złotego (również dzieliła się na 30 gr), K. Wagner, „Potop” a *Wielka Wojna Północna w Warszawie*, s. 109.

¹⁹ Por. *Deskrypcja albo komput*, k. 1–65; *Aneks nieruchomości Starej Warszawy i przedmieść nie objęte kontrybucją szwedzką z r. 1656*, wyciąg z *Deskrypcja albo komput kamienic, dworów, domów, kościołów, klasztorów, szpitalów tak w mieście jako i po przedmieściach Starej Warszawy w r. 1656 diebus septembris uczynion*, w: *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 127–131.

²⁰ Wykorzystano m.in. rejestr poboru Starej Warszawy z 1640 r., kontrybucję szwedzką z 1656 r., rejestr pogłównego z 1659 r. oraz rewizje gospód Starej i Nowej Warszawy z 1659 i 1669 r., *Źródła do dziejów Warszawy*. Kluczowe z punktu widzenia porównawczego były również rejestry kontrybucji opublikowane przez Aleksandra Wejnerta, *Descriptia albo Comput Kamienic, Dworow, Domow, Kosciolow, Klasztorow, Szpitalow, tak w Mieście iako y po Przedmieściach Starej Warszawy w roku 1655 diebus Septembris uczyniony*, w: *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 143–169.

²¹ A. Jarzębski, *Gościniec abo krotkie opisanie Warszawy*, oprac. i wstęp W. Tomkiewicz, Warszawa 1974.

²² Tamże, s. 47.

²³ J.J. Żałuski, *Biblioteka historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących*, Kraków 1832, s. 6.

²⁴ Egzemplarz *Gościńca*, który w 1818 r. otrzymał Niemcewicz, pochodził ze zbiorów krzemienieckich Tadeusza Czackiego – obecnie w zbiorach kórnickich, A. Jarzębski, *Gościniec abo krotkie opisanie*, s. 47; A. Gruchalski, *Ze studjów nad „Trylogją” Sienkiewicza*. („Trylogja” a „Gościniec” A. Jarzębskiego), „Pamiętnik Literacki”, 27, 1930, nr 1/4, s. 425.

²⁵ J.U. Niemcewicz, *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł w różnych językach o Polsce wydanych, oraz z listami oryginalnymi królów i znakomitych ludzi w kraju naszym*, wyd. nowe J.N. Bobrowicz, t. 3, Lipsk 1839, s. 289–319.

²⁶ A. Jarzębski, *Gościniec abo krotkie opisanie*, s. 47.

Chrzanowski wraz z Władysławem Korotyńskim opublikowali *Gościńiec* w 1909 r.²⁷ Po 65 latach od ukazania się cieszącego się dużym powodzeniem wydawnictwa Władysław Tomkiewicz opracował na nowo tekst Jarzębskiego i wydał go wraz z obszernym wstępem²⁸.

Gościńiec, początkowo traktowany jako przewodnik po mieście, nie tylko zmienił się w bezcenne źródło historyczne dla badaczy dziejów Warszawy, ale wielokrotnie był podstawą przy tworzeniu innych prac. W 1886 r. Józef Ignacy Kraszewski w powieści *Na królewskim dworze* umieścił opisy zamku i rezydencji magnackich, które oparł właśnie na tekście Jarzębskiego²⁹. Również Henryk Sienkiewicz przy opisie Warszawy, który relacjonuje w *Panu Wołodyjowskim*, korzystał z *Gościńca* – w tym wypadku z przeróbki Niemcewicza³⁰.

Edycja W. Tomkiewicza w latach 70. XX w. na nowo ożywiła zainteresowanie przewodnikiem z XVII w. Na początku lat 80. ukazała się publikacja pt. *Piękno ocalone. Z Jarzębskim po współczesnej Warszawie*, opisujące relikty z XVII-wiecznego miasta z wykorzystaniem informacji z przewodnika³¹. Nieustająca fascynacja Jarzębskim przyniosła także wydaną niedawno książkę Tomasza Kulsa, która jest próbą wirtualnej rekonstrukcji Warszawy na podstawie tekstu z 1643 r.³²

Zestawienie brandskattu z *Gościńcem* nie tylko pomogło w weryfikacji lokalizacji i własności dworów, lecz również ujawniło nowe perspektywy badawcze dotyczące postrzegania przez mieszkańców Warszawy przestrzeni miasta w połowie XVII w. Choć rejestry podatkowe i *Gościńiec* to źródła powstałe niezależnie, z pewnością można je rozpatrywać jako wzajemnie się uzupełniające oraz odzwierciedlające ogólny obraz miasta. Przewodnik z 1643 r. wykazuje podobieństwa w kolejności opisywanych reprezentatywnych gmachów nie tylko w stosunku do wcześniejszych i późniejszych spisów podatkowych, ale także do wyżej wspomnianych archiwaliów³³. Fakt ten potwierdza, że przygotowane spisy kontrybucyjne i podatkowe, jak również tzw. przewodnik po Warszawie, konstruowane były na dwóch poziomach – ogólnym, czyli administracyjnym, bazującym na podziale na Starą Warszawę, Nową Warszawę, przedmieścia i jurydyki, oraz zwyczajowym – ugruntowanym w świadomości mieszkańców i czytelnym dla funkcjonujących ówczesnie ludzi, objawiającym się w zbliżonej kolejności nieruchomości odwiedzanych przy poborze podatków i prezentowanych kluczowych zabudowań.

Lektura brandskattu w zestawieniu z pracą Jarzębskiego pokazuje, że o ile na poziomie literackim i narracyjnym *Gościńiec* koncentruje się na najważniejszych i najbardziej reprezentacyjnych budynkach w mieście i na przedmieściach, to w kwestii dotyczącej opisu miasta i „inwentaryzacji” jego kluczowych zabudowań stanowi cenne źródło poznania. Możemy przyjąć z dużym prawdopodobieństwem, że Jarzębski, wyprowadzając czytelnika poza Bramę Krakowską i prowadząc go po przedmieściach, konsekwentnie korzystał z umownie przyjętych zasad administracyjnych. Innymi słowy, był znacznie lepiej przygotowany do stworzenia *Gościńca* na podstawie istniejących źródeł, niż do tej pory sądzono. Jego niezwykle precyzyjny opis pałacu Kazanowskiego, w świetle najnowszych badań, wskazuje na fakt, że Jarzębski najpewniej korzystał przy jego tworzeniu z inwentarza budowli³⁴. Krytyczna edycja

²⁷ Tenże, *Gościńiec, albo krótkie opisanie Warszawy*, wyd. I. Chrzanowski, W. Korotyński, wstęp A. Kraushar, Warszawa 1909. W dalszej części opracowania autorzy będą korzystali wyłącznie z edycji W. Tomkiewicza.

²⁸ A. Jarzębski, *Gościńiec albo krótkie opisanie*, s. 5–54.

²⁹ H. Bursztyńska, *Henryk Sienkiewicz w kręgu oddziaływania powieści historycznych Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Katowice 1977, s. 71.

³⁰ J. Kijas, *Źródła historyczne „Potopu” Sienkiewicza*, Kraków 1936; A. Gruchalski, *Ze studjów nad „Trylogią” Sienkiewicza*, s. 424–448.

³¹ M. Lewicka, B. Szymanowska, *Piękno ocalone. Z Jarzębskim po współczesnej Warszawie*, Warszawa 1982.

³² T. Kuls, *Warszawa. Szlakiem „Gościńca” Adama Jarzębskiego. Rekonstrukcja miasta z roku 1643 w 25 obrazach*, Warszawa 2020.

³³ O przewodnikach z epoki zob. D. Ziarkowski, *Najstarsze polskie przewodniki jako źródła do dziejów turystyki*, w: *Z dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w Polsce i w Europie*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, Częstochowa 2016, s. 265–279; A. Mączak, *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978, s. 29–35, 221–222; tenże, *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, wyd. 2, Warszawa 2001, s. 291–294.

³⁴ W. Wólkowski, *Pałac Adama Kazanowskiego i jego pierwotna forma w świetle badań architektonicznych*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 83, 2021, nr 3, s. 505–536.

brandskattu pokazuje możliwości, jakie badaczom przestrzeni XVII-wiecznej Warszawy może przynieść dalsza pogłębiona analiza pracy Jarzębskiego.

Pierwszym obiektem wskazanym w rejestrze brandskattu jest dwór Andrzeja (Jędrzeja) Gniewosza, łowczego koronnego, który zamykał pierzeję zwróconą do wylotu Bramy Krakowskiej. Stojący przy dawnym tzw. rynku bernardyńskim, domykał także rozwidlenie Przedmieścia Krakowskiego z nieistniejącą obecnie ul. Bernardyńską. Dokładnie ten sam dwór został opisany przez autora *Gościńca* jako pierwszy, zaraz po pałacu swego dobrodzieja i zleceniodawcy, Adama Kazanowskiego, od którego nieruchomości Jarzębski rozpoczął trasę po przedmieściach Starej Warszawy³⁵. Autor spisu rozpoczął spisywanie płatników brandskatt dokładnie według marszruty *Gościńca*. I również według przewodnika Jarzębskiego poruszał się dalej. Odnotował na liście także m.in. dwór księdza Czyżewskiego (Czyżowskiego), *de facto* należący wcześniej do Herarda Lazarusa, muzyka królewskiego³⁶. Dwór znajdował się na terenie dzisiejszego skweru przy Krakowskim Przedmieściu, na tyłach dworu Gniewosza z jednej strony, z drugiej natomiast klasztoru karmelitów. Zabudowania te niekiedy w literaturze określane są jako „osada” na „tyłach tychże ojców”³⁷. Łącznie w rejestrze brandskattu zostały wymienione 43 nieruchomości, które zostały opisane również w *Gościńcu*.

Zasady edycji

Podstawą edycji jest rejestr kontrybucji zwany brandskattem przechowywany w sztokholmskim Riksarkivet. Tekst podano w postaci transkrypcji. Źródło opracowano zgodnie z zaleceniami instrukcji pod redakcją Kazimierza Lepszego³⁸. Zdecydowano się na modyfikację i ujednoczenie skrótów oznaczających Wielkie Księstwo Litewskie do formy WXL (w źródle występuje *WXLit*). Skrócone zakończenia słów na -go, m.in. w poz. 27, 60 i 99, uzupełniono w tekście, tj. zamiast „dwór IchMP Kotowskiego podsędką warszawskie” wpisano „dwór IchMP Kotowskiego podsędką warszawskiego”. Wielkie litery zastosowano zgodnie z aktualnymi zasadami języka polskiego, lecz zwroty grzecznościowe pozostawiono zgodnie z przekazem źródła, np. *P.* (Pan). Interpunkcję wprowadzono w stopniu minimalnym. Wyrazy skracane za pomocą siglów zdecydowano się zapisywać bez kropek pomiędzy literami, np. *WXL*. Poprawki w tekście oryginału zostały uwzględnione w edycji; brzmienie finalne zapisano w tekście głównym, a wcześniejsze wersje podano w przypisach tekstowych wraz z zaznaczeniem, czyja ręka wprowadziła modyfikacje. Osoby opisane w źródle za pomocą urzędu lub tytułu zostały zidentyfikowane w przypisach rzeczowych. Osoby nierozpoznane pozostawiono bez wyjaśnienia. Foliację oznaczono w nawiasach kwadratowych. Zachowano oryginalny układ tekstu źródła, uwzględniający numer porządkowy, rodzaj nieruchomości, określenie właściciela oraz uiszczoną kwotę podatku. Ze względu na to, że sto nieruchomości (91,7%) zostało oznaczonych – przy wpłaconych przez nich kwotach, po prawej stronie karty – pojedynczymi krzyżykami, zapisanymi ołówkiem, zdecydowano o pominięciu tej informacji; w przypisach wskazano jedynie te nieruchomości, które takowej adnotacji nie posiadają. Wszystkie uiszczone sumy brandskattu zostały zapisane inną ręką niż formularz z nazwiskami właścicieli nieruchomości (zob. część poświęconą opisowi źródła). Autorzy zdecydowali o oznaczeniu tylko tych przypadków, w których reguła ta została zmieniona.

³⁵ Por. A. Jarzębski, *Gościńiec abo krotkie opisanie*, s. 122–123.

³⁶ Tamże, s. 123–124.

³⁷ *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 129.

³⁸ *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku*, red. K. Lepszy, Wrocław 1953.

Komput i descripcyja dworów przy mieście Starej Warszawie, okrom Nowego Miasta i Leszna, które osobny swój dadzą registr, o co są praemoniti

Oryg.: *Sztokholm, Riksarkivet, zesp. Preussiskaräkenskaper 1655–1660, Preussen 1655: I, Warschau – Räkenskap för brandskatt 1655, k. 10r–12v*

[k. 10r]

1. ^a Dwór JMP Gniewosza Łowczego¹ – 400
2. ^b Dwór JM księdza Czyżewskiego Erardowski² – 600
3. ^c Dwór JM księdza proboszcza warszawskiego³ – 200
4. Dwór IchMsw PP. Gostomskich^{d 4}
5. Dwór JMP chorążego koronnego⁵ – 2000
6. ^e Dwór JMP Smoleńskiego⁶ – 200
7. Dwór JMP Czarneckiego⁷ – 100
8. ^f Dwór woźnice królewskiego Michała⁸ – 200
9. Dwór JMP podkomorzego koronnego⁹ – 2000

^a Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^b Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^c Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^d Nie wpisano żadnej kwoty, co może sugerować, że właściciel tej nieruchomości nie uiścił brandskattu. Brak również krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony.

^e Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^f Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

¹ Nieruchomość należąca do łowczego koronnego Andrzeja (Jędrzeja) Gniewosza, znajdowała się przy dawnym tzw. rynku bernardyńskim, por. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie Warszawy, oprac. i wstęp W. Tomkiewicz, Warszawa 1974, s. 122–123.*

² Dwór księdza Czyżewskiego (Czyżowskiego) należał wcześniej do Herarda Lazarusa (Erharda Leslausa), muzyka królewskiego, por. tamże, s. 123–124. Dwór znajdował się na terenie dzisiejszego skweru przy Krakowskim Przedmieściu, niekiedy teren ten określano jako „osada” na „tyłach tychże ojców”, *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770, t. 1, wyd. A. Berdecka i in., Warszawa 1963, s. 129.*

³ Właścicielem kolejnej nieruchomości położonej na Przedmieściu Krakowskim był dziekan kolegiaty warszawskiej (dzisiejszy nr 58/60; teren zajmuje tzw. Dziekanka), por. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie, s. 124.*

⁴ W czasie powstania Gościńca dwór PP. Gostomskich należał do wojewodzica kaliskiego Franciszka Gostomskiego. W czasie powstania rejestrów właścicielami byli prawdopodobnie jego spadkobiercy, por. tamże, s. 128. Nieruchomość była położona przy Przedmieściu Krakowskim, odpowiadając obecnemu numerowi 42/44 (posesję zajmuje dzisiaj Hotel Bristol).

⁵ Aleksander Koniecpolski, chorąży wielki koronny w latach 1641–1656, posiadał nieruchomość przy Krakowskim Przedmieściu (ob. nr 46/48), ob. Pałac Prezydencki, zob. UdR. Spisy, t. 10: *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy, oprac. K. Chłapowski i in., Kórnik 1992 [dalej: Urzednicy centralni i nadworni], poz. 23, s. 28; A. Przyboś, Koniecpolski Aleksander h. Pobóg (1620–1659), w: PSB, t. 13, Wrocław 1967–1968, s. 513–516; por. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie, s. 125, 128.**

⁶ Dwór położony przy Krakowskim Przedmieściu pomiędzy dworem Boglewskich a dworem Chrystiana Cyrulika, *Źródła do dziejów Warszawy, s. 129, 179; w Rewizji gospód Starej i Nowej Warszawy z 1659 r. dwór zajmował już piekarz królewski, w związku z czym raczej należy odrzucić, że właścicielem podczas tworzenia brandskattu był kasztelan smoleński Władysław Wollowicz; dwór nie pojawia się u Jarzębskiego.*

⁷ Dwór, położony na terenie dzisiejszego hotelu Bristol przy Krakowskim Przedmieściu, występuje u Jarzębskiego; wówczas jego właścicielem był Andrzej (Jędrzej) Czarnecki, dworzanin królewski i burgrabia krakowski w latach 1633–1649, por. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie, s. 128–129; UdR. Spisy, t. 4: Małopolska, z. 2: Urzednicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy, Kórnik 1990 [dalej: Urzednicy województwa krakowskiego], nr 981, s. 186; E. Latacz, Czarnecki Andrzej h. własnego (1576–1649), w: PSB, t. 4, Kraków 1938, s. 199–200.*

⁸ „Dworek potomków nieboszczka Michała woźnice JKM. Najmuje go królowa JM na swój dwór”, *Źródła do dziejów Warszawy, s. 179. Dwór znajdował się przy Krakowskim Przedmieściu, na terenie dzisiejszego kampusu Uniwersytetu Warszawskiego.*

⁹ Gothard Wilhelm Butler, dworzanin królewski, podskarbi nadworny w 1654 r., następnie podkomorzy koronny w latach 1654–1661. Jego dwór znajdował się na końcu Krakowskiego Przedmieścia, początku obecnej ul. Nowy Świat, okolice dzisiejszego Krakowskiego Przedmieścia 4, *Źródła do dziejów Warszawy, s. 130, 180; Urzednicy centralni i nadworni, nr 792, s. 130; B. Fabiani, Warszawski dwór Ludwika Marii, Warszawa 1976, s. 99.*

10. ^g Dworek P. Paszkiewicza¹⁰ – 200
 11. Dwór księcia JM Radziwiła krajczego WXL¹¹ – 2200^h
 12. Dwór JMP kuchmistrza koronnego alias Żupa¹² – 1000
 13. ⁱ Dwór JMP Opackiego¹³ – 700
 14. Dwór JM księdza Wydźgi za wałem¹⁴ – 1600
 15. Dwór JMP starosty warszawskiego^j ¹⁵ – 1000
 16. Dwór JMP koniuszego kor., Ossoliński, murowany¹⁶ – 4000
 17. Dwór JMci tegoż P. koniuszego¹⁷ – 1000
- Summa fl. 17 400

^g Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^h Druga cyfra 2 w zapisie 2200 została poprawiona przez pisarza. Poprzednia liczba nieczytelna.

ⁱ Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^j Pomiedzy nazwą nieruchomości a uiszczoną opłatą, z prawej strony, zapisano ołówkiem skrót NB.

¹⁰ Mowa o sekretarzu królewskim, którego nieruchomość była położona obok dworu Aderkasa (zob. dalej, poz. 100) położonego przy Krakowskim Przedmieściu, zob. Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego z Warszawy w roku 1655, wyd. A. Wejnert, w: *Starożytności Warszawy*, ser. 2, t. 4, Warszawa 1856, s. 167; A. Kersten, *Warszawa kazimierzowska 1648–1668*, Warszawa 1971, s. 126.

¹¹ Dwór przy Krakowskim Przedmieściu (ob. nr 5) wskazany przez Jarzębskiego, wówczas należący do Michała Kazimierza Radziwiła, od 10 I 1653 krajczego wielkiego litewskiego, zob. *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiła w latach 1646–1655*, cz. 2: *Listy*, oprac. K. Bobiatyński i in., Warszawa 2020, przyp. 424, s. 204; UdR. *Spisy*, t. 11: *Urzednicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII w. Spisy*, Kórnik 1994 [dalej: *Urzednicy centralni i dygnitarze WXL*], nr 289, s. 60.

¹² Stara żupa solna, położona po nieparzystej stronie Krakowskiego Przedmieścia (nr hip. 413), stała przed dworem Michała Kazimierza Radziwiła, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 131. Żupa została nadana Janowi Cygenbergowi-Zaleskiemu, kuchmistrzowi koronnemu (1653–1658), zob. *Urzednicy centralni i nadworni*, nr 355, s. 71. Posiadłość została zniszczona w trakcie „potopu”; w 1659 r. odnotowano „Plac ogrodzony p. kuchmistrza kor. pusty, gdzie bywał żupa. Wolny”, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 175.

¹³ Nieruchomość położona na odcinku pomiędzy dawną ul. Przejazd a ul. Wierzbową, w chwili spisania rejestru należała prawdopodobnie do Albrechta (Olbrachta) Opackiego, starosty latowickiego, podkomorzego warszawskiego (od ok. 1654). Wcześniej jej właścicielem był jego ojciec, Zygmunt Opacki, podkomorzy warszawski w latach 1623–1654, późniejszy wojewoda dorpcki (zm. 1654), zob. A. Keckowa, *Opacki Olbracht (Wojciech) h. Prus (ok. 1621–1680)*, w: *PSB*, t. 24, Wrocław 1979, s. 70–71; por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 195; J. Putkowska, *Warszawskie rezydencje na przedmieściach i pod miastem w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2016, s. 31; K. Chłapowski, *Starostowie w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu 1565–1696 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2007, s. 71.

¹⁴ Dwór Jana Stefana Wydźgi, kanclerza królowej Ludwiki Marii, referendarza duchownego w 1652 r., sekretarza wielkiego w latach 1652–1655, biskupa łuckiego w latach 1655–1659. Położony przy obecnym numerze Krakowskie Przedmieście 17. U Jarzębskiego opisany przed Pałacem Kazimierzowskim i dworem Denhoffa jako dwór Panów Lasockich, zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, wyd. 2. popr. i uzup., Warszawa 2000, szp. 498; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 129, 175, 247; A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 130; *Urzednicy centralni i nadworni*, nr 869, s. 138; nr 947, s. 147. W kontrybucji z 1655 r. występuje jako „Lasockich alias Jm. X. Wydźgi”, zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 160.

¹⁵ Nieruchomość dworzanina królewskiego i starosty warszawskiego Jana Grzybowskiego położony między obecnymi ul. Królewską i Kredytową, mniej więcej na terenie dzisiejszego kościoła ewangelicko-augsburskiego pw. Świętej Trójcy. U Jarzębskiego przedstawiony po opisie Ujazdowa, a przed opisem Pałacu Ossolińskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 152; por. A. Przyboś, *Grzybowski Stefan Dobrogost h. Prus, przydomek rodowy Windyka (zm. po 1644)*, w: *PSB*, t. 9, Wrocław 1960–1961, s. 112.

¹⁶ Dwór Aleksandra Michała Lubomirskiego, koniuszego wielkiego koronnego w latach 1645–1668, por. *Urzednicy centralni i nadworni*, poz. 252, s. 60; A. Przyboś, *Lubomirski Aleksander Michal h. Szreniawa (ur. ok. 1614–1677)*, w: *PSB*, t. 17, Wrocław 1972, s. 638–640. Jarzębski opisuje w tym miejscu pałac kanclerza Jerzego Ossolińskiego; po jego śmierci w 1650 r. należące do niego nieruchomości przejęła Helena Tekla z Ossolińskich i jej mąż A.M. Lubomirski, zob. J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, Warszawa 1991, s. 110. Budynek zajmował teren między obecnymi ul. Fredry, Niecałą i Wierzbową, granicząc z Ogiardem Saskim. Kolejna nieruchomość w spisie, umieszczona pod nr. 17, to dwór przy tej samej posesji również należący do Lubomirskiego. U Jarzębskiego był to „plac ogrodzony Lubomierskiego starosty sendomierskiego”, zob. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 164.

¹⁷ Aleksander Michal Lubomirski, zob. przyp. 16.

[k. 10v]

18. Dwór JMP marszałka koronnego¹⁸ – 1000
19. Dwór JM księdza arcybiskupa w polu¹⁹ – 2000
20. Dwór JM księdza biskupa poznańskiego²⁰ – 700
21. Dwór JMP Waiera – 350^k
22. Dwór JMP podskarbiego koronnego murowany za wałem²¹ – 6000
23. Dwór JejMP starościny wiskiej – 600^{l 22}
24. Dwór księżcia JM Dominika²³ – 3000
25. ^m Dwór JM księdza biskupa kujawskiego ⁿalias P. Orszetego^{n 24} – 3000
26. Dwór IchMsw PP. Gorajskich²⁵ – 1000
27. Dwór drugi drzewiany JMP podskarbiego koronnego pod wałem²⁶ – 2000
28. Dwór JMP starosty bieckiego za wałem²⁷ – 2000
29. ^o Dwór JM księdza nominata płockiego²⁸ – 3000

^k Cyfra 5 w kwocie podatku skorygowana.

^l Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^m Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

ⁿ⁻ⁿ Słowa alias P. Orszetego dopisała inna osoba; wydaje się, że ta sama, która wpisywała zebrane sumy.

^o Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

¹⁸ *Nieruchomość Jerzego Sebastiana Lubomirskiego, marszałka wielkiego koronnego w latach 1650–1664, zob. Urzędnicy centralni i nadworni, nr 415, s. 80.*

¹⁹ *Dwór Andrzeja Leszczyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego w latach 1652–1658 (nominację papieską otrzymał dopiero 8 I 1653), zob. P. Nitecki, Biskupi Kościoła w Polsce, szp. 244–245; W. Czaplinski, Leszczyński Andrzej h. Wieniawa, w: Wielkopolski słownik biograficzny, Warszawa–Poznań 1981, s. 413; tenże, Leszczyński Andrzej h. Wieniawa (ok. 1608–1658), w: PSB, t. 17, s. 105–107. Jego drugi dwór znajdował się „za wałem od Reformatorów Bernardynów idąc”, czyli przy późniejszej ul. Elektoralnej, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 194.*

²⁰ *Wojciech Tolibowski, biskup poznański od 1655 r., zob. P. Nitecki, Biskupi Kościoła w Polsce, szp. 449.*

²¹ *Bogusław Leszczyński, podskarbi wielki koronny w latach 1650–1658, zob. Urzędnicy centralni i nadworni, nr 758, s. 125; W. Dworzaczek, Leszczyński Bogusław h. Wieniawa, w: Wielkopolski słownik biograficzny, s. 413–414; tenże, Leszczyński Bogusław h. Wieniawa (ok. 1612–1659), w: PSB, t. 17, s. 107–111. Dwór przy późniejszej ul. Tłomackie, wzdłuż wschodniej granicy jurydyki Leszno (J. Putkowska, Architektura Warszawy XVII wieku, s. 28). Opisany w Gościńcu za dworem Gorajskiego, położonym równie przy ul. Tłomackie, por. A. Jarzębski, Gościńiec albo krotkie opisanie, s. 169.*

²² *Mowa o staroście wiskiej, żonie Jana Kossakowskiego, starosty wiskiego od 1638 r. Kossakowski był dwukrotnie żonaty: z Marianną Przeczkowską, a następnie z Ludwiką Mężynską. Prawdopodobnie chodzi tu o jego pierwszą żonę, zob. J. Jarowiecki, A. Przyboś, Kossakowski Jan na Kossakach h. Słupowron (zm. po 1680), w: PSB, t. 14, Wrocław 1968–1969, s. 265; J. Choińska-Mika, Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów, Warszawa 1998, s. 46, 79; K. Chłapowski, Starostowie w Wielkopolsce, s. 92.*

²³ *Dwór Władysława Dominika Zasławskiego-Ostrogskiego, koniuszego wielkiego koronnego, wojewody krakowskiego w latach 1649–1656, znajdował się u zbiegu obecnych ul. Bielańskiej i al. Solidarności. U Jarzębskiego został wymieniony za Daniłowiczem. Zasławski posiadał jeszcze stary dwór wymieniony u Jarzębskiego – tzw. Zamek Księżąt Ostrogskich, przy Tamce, zob. Urzędnicy województwa krakowskiego, nr 415, s. 108; A. Jarzębski, Gościńiec albo krotkie opisanie, s. 144, 167.*

²⁴ *Nieruchomość wcześniej należała prawdopodobnie do jednego z kupców – Mikołaja lub Franciszka Orsettiego – posiadającego również kamienicę przy Rynku. Ówczesnym właścicielem był Kazimierz Florian Czartoryski, biskup kujawsko-pomorski od 1655 r. Dwór znajdował się przy ul. Elektoralnej, „za wałem od Reformatorów Bernardynów idąc”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 194; P. Nitecki, Biskupi Kościoła w Polsce, szp. 63–64; K. Piwarski, Czartoryski Kazimierz Florian (zm. 1674), w: PSB, t. 4, s. 281–282.*

²⁵ *Prawdopodobnie nieruchomość należała do Zbigniewa Gorajskiego, kasztelana kijowskiego od 5 VI 1653 do 29 II 1655, zob. UdR. Spisy, t. 3: Ziemie ruskie, z. 4: Urzędnicy województw kijowskiego i czernihowskiego XV–XVIII wieku. Spisy, oprac. E. Janas, W. Klaczewski, Kórnik 2002, nr 99, s. 31. Dwór stał przy ul. Tłomackie. U Jarzębskiego wymieniony przed dworem Leszczyńskiego, zob. tenże, Gościńiec albo krotkie opisanie, s. 169.*

²⁶ *Druga nieruchomość należąca do Bogusława Leszczyńskiego.*

²⁷ *Jan Wielopolski, starosta biecki w latach 1655–1667, zob. S. Ciara, Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII w., Wrocław 1990, s. 50, 56; Urzędnicy województwa krakowskiego, nr 59, s. 51.*

²⁸ *Nieruchomość położona przy ul. Długiej, niedaleko Arsenalu, należała do biskupa płockiego. Karol Ferdynand Waza piastował urząd od 1640 r. do 9 V 1655, a jego następca, Jan Gębicki (Gembicki), został przeniesiony na nowy urząd – zgodnie z ustaleniami P. Niteckiego – dopiero 11 XI 1655, zob. tenże, Biskupi Kościoła w Polsce, szp. 112–113. Kontrybucja z września 1655 r. wymienia dwór „JX. Gębickiego nominata płockiego”, co oznacza, że Gębicki urzędował w nim jeszcze przed oficjalnym przeniesieniem, zob. Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego, s. 152. Wcześniej, między 1646 a 1652 r., pełnił on funkcję kanclerza na dworze Ludwiki Marii, zob. B. Fabiani, Warszawski dwór Ludwiki Marii, s. 98; J. Putkowska, Warszawskie rezydencje, s. 35.*

30. ^p Dwór JM księdza Leżyńskiego²⁹ – 1000
 31. Dwór JMP Firleja wojewody lubelskiego³⁰ – 300
 32. Dworek ojców karmelitów z Lipia³¹ – 100
 33. Dwór księcia JM Bogusława Radziwiła³² – 900
 34. Dworek Paniej Tuchołczynej³³ – 150
 35. Dworek drugi tejże P. Tuchołczynej – 150
 36. Dworek Panien Zakonnych s. Brigitty³⁴ – 100
 Summa fl. 27 350

[k. 11r]

37. Dworek drugi tychże Panien³⁵ – 100
 38. Dworek do cekawzu należący^q ³⁶
 39. Cekauz^r
 40. Dwór JMP wojewody poznańskiego³⁷ – 600
 41. Dwór JMP sandomirskiego³⁸ – 700
 42. ^s Dwór IchMsw PP. Boglewskich³⁹ – 500

^p Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^q Nie wpisano żadnej kwoty pobranego brandskattu. Brakuje również krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony.

^r Nie wpisano żadnej kwoty pobranego brandskattu. Brakuje również krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony.

^s Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

²⁹ Tomasz Leżeński, sekretarz królewski od 1639 r., opat wąchocki od 1648 r., w drugiej połowie 1657 r. mianowany biskupem chełmskim, zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, szp. 248–249; A. Przyboś, *Leżeński (Leżyński) Tomasz z Leżenic h. Nałęcz* (ur. ok. 1603, zm. 1675), w: *PSB*, t. 17, s. 264–265. Dwór umiejscowiony na terenie dzisiejszego pl. Krasińskich, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128.

³⁰ Nazwa dworu pochodzi prawdopodobnie od Zbigniewa Firleja, starosty lubelskiego w latach 1633–1649. W czasie spisywania rejestru urząd wojewody pełnił Jan Tarło (1650–1667), zob. *UdR. Spisy*, t. 4: *Małopolska*, z. 4: *Urzednicy województwa lubelskiego XVI–XVIII wieku*, oprac. W. Kłaczewski, W. Urban, Kórnik 1991, s. 58; *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 152. Dwór położony przy ul. Długiej i tak też oznaczony w rejestrze kontrybucji z 1656 r., zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128.

³¹ Dwór znajdował się przy ul. Długiej, w pobliżu nieruchomości sióstr Brygidek, zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 152. Stanowił własność karmelitów trzewickowych sprowadzonych do Warszawy na początku lat 40. XVII w. z Lipia, skąd przybyły także siostry brygidki.

³² Dwór Bogusława Radziwiła, koniuszego litewskiego, starosty brańskiego w latach 1653–1669, zob. B. Radziwiłł, *Autobiografia, wstęp i oprac. T. Wasilewski*, Warszawa 1979, s. 45; *UdR. Spisy*, t. 8: *Urzednicy podlascy XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. E. Dubas-Urwanowicz i in., Kórnik 1994 [dalej: *Urzednicy podlascy*], nr 334, s. 65. Nieruchomość była położona przy ul. Długiej, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128.

³³ Należał do Pani Tuchołczyny (nazywana także Panią Tuchulciną, Tuchalcziną lub Tuchołcziną), prawdopodobnie mowa o Elżbiecie Strubiczównie, żonie Jana Piotra Tucholki, pisarza ziemskiego pomorskiego, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 89; zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 152; również wymienione dwa dworki. Autorzy składają serdeczne podziękowania za pomoc w identyfikacji nieruchomości dr Marcie Piber-Zbieranowskiej.

³⁴ Nieruchomości zakonu św. Brygidy sprowadzonego z Lipia były położone na rogu ul. Długiej i Nalewki, zob. J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, s. 229–230; *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 152; wymienione dwa dworki.

³⁵ Druga nieruchomość należąca do zakonu św. Brygidy.

³⁶ Dworek został wymieniony w taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r., *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 152. Arsenal i należące do niego zabudowania były położone przy ul. Długiej.

³⁷ Krzysztof Opaliński, wojewoda poznański w latach 1637–1655, zob. np. A. Sajkowski, *Krzysztof Opaliński wojewoda poznański*, Poznań 1960; tenże, *Opaliński Krzysztof z Bnina h. Łódzia (1609–1655)*, w: *PSB*, t. 24, s. 87–90.

³⁸ Prawdopodobnie mowa o dworze kasztelana sandomierskiego, Stanisława Witowskiego (1642–1662), położonym przy Krakowskim Przedmieściu, zob. *UdR. Spisy*, t. 4: *Małopolska*, z. 3: *Urzednicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Chłapowski, A. Falniowska-Gradowska, Kórnik 1993, nr 641, s. 91–92; por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 251.

³⁹ Dwór Boglewskich znajdował się przy Krakowskim Przedmieściu, koło Pałacu Koniecpolskiego. U Jarzębskiego opisany właśnie po wspomnianym pałacu, a przed dworem Gostomskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 128; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128.

43. † Dwór IchMw PP. Szałapskich⁴⁰ – 1200
44. Dwór Daniłowiczowski JMP marszałka nadwornego⁴¹ – 4000
45. Dwór JejMP wojewodziny pomorskiej⁴² – 2200
46. Dwór PP. Wołuckich⁴³ – 2000
47. Dwór JMP Wituskiego⁴⁴ – 1000
48. Dwór PP. Izbińskich^u ⁴⁵ – 500
49. † Dwór JMP Mokronowskiego⁴⁶ – 600
50. Dwór IchMsw PP. Ostrorogów⁴⁷ – 1200
51. Dwór JejMci P. Rusieckiej⁴⁸ – 700^w
52. Dwór IchMsw PP. Krasieńskich⁴⁹ – 600

[†] Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^u Dwór ten został zakreślony ołówkiem we wspólny zbiór z nieruchomością Wituskiego.

^v Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^w Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony.

⁴⁰ Dwór Szałapskich umiejscowiony przy ul. Długiej. U Jarzębskiego oznaczony na rogu Bielańskiej i Długiej. Właścicielami mogli być Paweł i Jan Szałapski, synowie Adama Szałapskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 168; M. Baruch, J. Wojciechowski, *Kamienica książąt mazowieckich*, *Przegl. Hist.*, 27, 1928, nr 1, s. 6.

⁴¹ Dwór zajmował teren pomiędzy ul. Bielańską, Długą i pl. Teatralnym. Nazwa pochodzi od Jana Mikołaja Daniłowicza, podskarbiego wielkiego koronnego od 1632 r. (zm. 1649), zob. J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, s. 121; K. Chłapowski, *Starostowie w Wielkopolsce*, s. 62; W. Hejnosz, *Daniłowicz Jan Mikołaj z Żurowa h. Sas (zm. 1649)*, w: *PSB*, t. 4, s. 415–416. Został wymieniony u Jarzębskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 165. W czasie spisowania rejestru urząd marszałka nadwornego pełnił Łukasz Opaliński mł. (1650–1662); w *Gościńcu Jarzębski* odnotował również dwór Łukasza Opalińskiego st., ojca marszałka nadwornego, położony na miejscu obecnego kościoła Sakramentek (wschodnia pierzeja rynku nowomiejskiego), zob. A. Jarzębski, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 180. Z czasem w późniejszym okresie zaczął być opisywany jako kamienica, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 129.

⁴² Prawdopodobnie Katarzyna Jadwiga z Denhoffów Wejher, żona wojewody pomorskiego Ludwika Wejhera, zob. J. Włodarski, *Jakub, Mikołaj i Ludwik Wejherowie. Mężowie stanu Prus Królewskich i dowódcy wojskowi Rzeczypospolitej*, Gdańsk 2016, s. 253.

⁴³ Nieruchomość położona na rogu ul. Senatorskiej i Bielańskiej. U Jarzębskiego występuje jako „dwór J.M.P małopolskiego starosty rawskiego”, tj. Sebastiana Wołuckiego (starosty rawskiego w latach 1622–1648) i jest wymieniony pomiędzy dworem Wituskiego a Zamoyskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 191. Być może mowa o dwóch synach Sebastiana (zm. 1653), którzy zmarli bezpotomnie, por. K. Chłapowski, *Elita senatorsko-dygnitarska Korony za czasów Zygmunta III i Władysława IV*, Warszawa 1996, s. 138.

⁴⁴ Nazwa pochodzi prawdopodobnie od Władysława Wituskiego, chorążego gostyńskiego (zm. przed lipcem 1655). Dwór znajdował się przy ul. Senatorskiej. U Jarzębskiego występuje przed dworem Wołuckiego, por. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 190.

⁴⁵ Prawdopodobnie dwór należał do cześnika gostyńskiego Piotra Władysława Izbińskiego, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 210.

⁴⁶ Dwór, należący zapewne do Wojciecha Mokronowskiego, dworzanina królewskiego, a od 1659 r. kasztelana rawskiego, znajdował się przy ul. Senatorskiej, na terenie dzisiejszego ratusza, zob. J. Choińska-Mika, *Dzieje Grodziska Mazowieckiego od XIII do XVIII wieku*, w: *Dzieje Grodziska Mazowieckiego*, red. J. Kazimierski, Warszawa 1989, s. 121; M. Piętkowski, *Sejmik ziemi warszawskiej wobec problemów wewnętrznych Rzeczypospolitej za panowania Władysława IV*, „*Almanach Warszawy*”, 10, 2016, s. 16; A. Przyboś, *Mokronowski (Mokronoski) Wojciech h. Bogoria (ok. 1605–1679)*, w: *PSB*, t. 21, Wrocław 1976, s. 598. U Jarzębskiego został wymieniony jako własność Jędrzeja Mokronowskiego, przed nieruchomością Wituskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 190.

⁴⁷ Dwór Ostrorogów, opisany przez Jarzębskiego przed dworem Mokronowskiego, należał do potomków Mikołaja Ostroroga (zm. 1651) „wojewodzica poznańskiego”, podskarbiego koronnego, który miał córkę i czterech synów, zob. W. Majewski, *Ostroróg Mikołaj h. Nałęcz (1593–1651)*, w: *PSB*, t. 24, s. 515–519. Dwór położony był przy ul. Senatorskiej, między ul. Miodową a Bielańską. Stał na miejscu późniejszego Pałacu Blanka, por. A. Jarzębski, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 190; K. Chłapowski, *Starostowie w Wielkopolsce*, s. 60.

⁴⁸ Prawdopodobnie był to „Dom wolny paniński alias Rusieckiej” przynależny do siostr bernardynek, znajdujący się przy Krakowskim Przedmieściu, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 130.

⁴⁹ Być może stanowił własność m.in. Jana Kazimierza Krasieńskiego, wojewody płockiego w latach 1652–1661 i członka stronnictwa regalistycznego, zob. K. Chłapowski, *Starostowie w Wielkopolsce*, s. 73; J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, s. 11. W późniejszym czasie nieruchomość należała do jego syna, Jana Dobrogosta Krasieńskiego, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 242.

53. Dworzec P. Montolupiego⁵⁰ – 900
 54. Dwór JM Pana Zaremby⁵¹ – 700
 55. Dwór księdza Piaseckiego⁵² – 900
 Summa fl. 18 400

[k. 11v]

56. Dwór IchMsw PP. Warszzyckich⁵³ – 3000
 57. Dwór IchMsw PP. Lipskich⁵⁴ – 2000
 58. Dwór JMP Zamoyskiego⁵⁵ – 3500
 59. Dworek JMP Fredra⁵⁶ – 800
 60. Dworek nieboszczyka P. starosty sokalskiego⁵⁷ przy ulicy Dziekańskiej – 600^x
 61. Tamże zaraz domków kilka do tego dworku należących^y
 62. Dworek JMP starosty grodzieckiego^z 58 – 600

^x Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony. Dodatkowo z prawej strony, przy podanej wysokości wniesionej opłaty, znalazł się dopisek ołówkiem devasta, co zapewne należy rozszerzyć do devastatum. Została uiszczona wspólna opłata za dworek i domki (poz. 60 i 61) w wysokości 600 fl. Pisarz połączył te dwie pozycje klamrą z prawej strony i wpisał wysokość brandskattu.

^y Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony. Zob. wyżej, przyp. x.

^z Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony. Dodatkowo pomiędzy urzędem właściciela nieruchomości a uiszczoną opłatą znalazł się dopisek ołówkiem devostat, który zapewne należy rozszerzyć do devastatum.

⁵⁰ Mowa o Karolu Montelupim, zarządcy poczty królewskiej, który – oprócz kamienic przy Rynku Starej Warszawy i ul. Piwnej – posiadał dom z ogrodem przy ul. Senatorskiej, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 126. W rejestrze odnotowano Montelupiego, gdyż jako serwitorkrólowski podlegał – podobnie jak jego starszy brat Dominik – jurysdykcji królewskiej, zob. też J. Bieniarzówna, *Montelupi Karol* (zm. 1662), w: *PSB*, t. 21, s. 667; J. Putkowska, *Architektura Warszawy XVII wieku*, s. 254.

⁵¹ Usytuowany przy obecnej ul. Moliera 6/8. U Jarzębskiego własność księdza Stanisława Zareby (Zaremby), opata sulejowskiego (zm. 1648), wymieniony po dworze Piaseckiego. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 195.

⁵² Nazwa pochodzi od jednego z właścicieli, Pawła Piaseckiego (zm. 1649), sekretarza Zygmunta III, biskupa przemyskiego od lutego 1646, zob. P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, szp. 341–342; W. Czaplński, *Piasecki Paweł (1579–1649)*, w: *PSB*, t. 25, Wrocław 1980, s. 787–789. Dwór usytuowany był przy ul. Senatorskiej, ob. ul. Moliera 2/4/6. U Jarzębskiego występuje przed Dworem Zareby (Zaremby), zob. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 195.

⁵³ Zapewne dwór Stanisława Warszzyckiego, senatora i wojewody mazowieckiego w latach 1630–1651, następnie kasztelana krakowskiego od grudnia 1651 do początku 1681 r., oraz jego brata Pawła, wojewody mazowieckiego w latach 1652–1659. Nieruchomość usytuowana na terenie obecnego gmachu Teatru Wielkiego, przy ul. Moliera/Senatorskiej. U Jarzębskiego występuje przed dworem Piaseckiego, zob. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 194; J. Putkowska, *Warszawskie rezydencje*, s. 30; S. Ciara, *Senatorowie i dygnitarze*, s. 44–45; *Herbarz polski Kaspra Niesieckiego*, t. 9, Lipsk 1842, s. 240; P. Czaplński, *Polacy na studyach w Ingolsztacie*, Poznań 1914, s. 106.

⁵⁴ Dwór Lipskich zajmował wschodnią część pl. Teatralnego (nr hip. 475). U Jarzębskiego został wymieniony jako własność księdza Filipa Lipskiego, przed dworem Warszzyckiego, zob. tenże, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 194. W Rewizji gospód Starej i Nowej Warszawy z 1669 r. pałac Lipskich określony został mianem pustego, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 240.

⁵⁵ Dwór Jana Zamoyskiego, podczaszego wielkiego koronnego w latach 1653–1658, zajmujący zachodnią część obecnego Teatru Wielkiego (nr hip. 474), okolice ul. Wierzbowej. Wymieniony u Jarzębskiego po dworze Sebastiana Wołuckiego, który znajdował się przy Senatorskiej, róg Bielańskiej, zob. A. Jarzębski, *Gościniec albo krotkie opisanie*, s. 191; *Urzednicy centralni i nadworni*, nr 595, s. 104.

⁵⁶ W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. występuje „Dworek p. Fredra”, zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 163. Prawdopodobnie mowa o Andrzeju Maksymilianie Fredrze, sekretarzu królewskim w 1650 r. i kasztelanie lwowskim od października 1654 r., zob. A.M. Fredro, *Monita politico-moralia*, wyd. E.J. Głębińska, E. Lasocińska, Warszawa 1959, s. 5; W. Czaplński, *Fredro Andrzej Maksymilian* (zm. 1679), w: *PSB*, t. 7, Kraków 1948–1958, s. 114–116.

⁵⁷ Prawdopodobnie mowa o Zygmuncie Denhoffie, krajczym na dworze Ludwiki Marii w latach 1650–1654, staroście sokalskim, zmarłym w 1655 r., zob. B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, s. 99. Dwór znajdował się przy obecnej ul. Trębackiej, która w XVII w. nazywana była Dziekańską (wjazd od nr. 415). Ustawiony był frontem do Krakowskiego Przedmieścia. Wszystko wskazuje na to, że w 1659 r. plac był pusty, zob. „Plac pp Renoffów pusty”, por. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 175. 10 lat później dwór należał do Ernesta Denhoffa, zob. E. Szwanowski, *Ulice i place Warszawy*, Warszawa 1970, s. 225; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 247.

⁵⁸ Prawdopodobnie mowa o dworku należącym do Andrzeja Franciszka Kotowicza, starosty grodzieńskiego od ok. 1652 r., zob. T. Wasilewski, *Kotowski Andrzej Franciszek h. Korczak* (zm. 1682), w: *PSB*, t. 14, s. 480. Posiadłość znajdowała się przy ul. Ossolińskiej, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 267–268.

63. Dworek JMP Gniewosza w Ossoleńskiej ulicy⁵⁹ – 200
64. Dwór JMP starosty sochaczowskiego⁶⁰ – 1300
65. Dwór JM księdza Denoffa, opata jędrzejowskiego⁶¹ – 1500
66. Dwór drugi JM księdza Wydźgi⁶² – 900
67. Dwór IchMsw PP. Sobieskich⁶³ – 1000
68. Dwór JMP Gąsiewskiego⁶⁴ – 1000
69. Dwór JMP starosty brańskiego⁶⁵ – 1500
70. Dwór murowany JM księdza arcybiskupa gnieźnieńskiego⁶⁶ – 4000
71. Dwór murowany JM księdza krakowskiego⁶⁷ – 6000
72. Dwór murowany JMP Firleja⁶⁸ – 2000

⁵⁹ *Nieruchomość Andrzeja Gniewosza, „Dworek jm.p. Gniewosza alias p. Bronieckiego”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 130. W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. opisany jako „Gniewosza alias p. Bronieckiego”, por. Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego, s. 163.*

⁶⁰ *Własność prawdopodobnie Marcina Oborskiego, starosty sochaczewskiego od 30 IV 1645 do ok. 1672 r., zob. A. Keckowa, Oborski Marcin z Obór h. Pierzchała vel Roch (zm. po r. 1674), w: PSB, t. 23, Wrocław 1978, s. 445. Dwór znajdował się przy ul. Ossolińskiej, ob. na części tej posesji znajduje się Hotel Europejski (nr hip. 414). Dwór starosty wymieniony został u Jarzębskiego po dworze Zygmunta (a wcześniej Kaspra) Denhoffa, czyli „Dworze nieboszczka Starosty Sokalskiego”, z ul. Trębackiej. Blisko Dworu Lasockich przy obecnym Krakowskim Przedmieściu 17, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129; A. Jarzębski, Gościniec albo krotkie opisanie, s. 131; K. Chłapowski, Starostowie niegrodowi 1565–1795 (Materiały źródłowe), Warszawa 2017, s. 372.*

⁶¹ *Dwór należący do Aleksandra Denhoffa, w tym okresie opata jędrzejowskiego i dworzanina królewskiego, położony przy Krakowskim Przedmieściu (nr hip. 415–416), por. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129.*

⁶² *Drugi dwór Jana Stefana Wydźgi, sekretarza wielkiego i biskupa łuckiego, położony przy „drodze zawalnej idącej od ul. Przejazd poprzez późniejszy ogród i plac Saski do ul. Ossolińskiej”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 195, 243. Droga wychodziła na Krakowskie Przedmieście pomiędzy nr. 413 i 414, zob. tamże, s. 242.*

⁶³ *Dwór należący do Marka i Jana Sobieskich, spadkobierców Jakuba Sobieskiego, wojewody ruskiego w latach 1641–1646, kasztelana krakowskiego (1646). Znajdował się w przy obecnej ul. Krakowskie Przedmieście 17 (nr hip. 417–419). U Jarzębskiego opisany przed dworem Lasockich, czyli Wydźgi, zob. tenże, Gościniec albo krotkie opisanie, s. 129. W 1659 r. określony mianem „pusty, wolny”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129, 175; por. UdR. Spisy, t. 3: Ziemie ruskie, z. 1: Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy, Kórnik 1987, nr 1258, s. 162; Urzędnicy województwa krakowskiego, nr 123, s. 61.*

⁶⁴ *Dwór należał do rodziny Gosiewskich. Jego właścicielem w czasie powstawania Gościńca był wojewoda smoleński Krzysztof Gosiewski (zm. 1643), a następnie Wincenty Aleksander Gosiewski, podskarbi wielki i hetman polny litewski od czerwca 1654 do listopada 1662 r., zob. Urzędnicy centralni i dygnitarze WXL, nr 163, s. 46. Dwór występuje u Jarzębskiego przy obecnej ul. Koziej 9 (nr hip. 624), opisany przed kościołem Karmelitów, zob. A. Jarzębski, Gościniec albo krotkie opisanie, s. 124, 231. W wyciągu z kontrybucji z 1656 r., obejmującym wykaz nieruchomości pominiętych przy poborze podatku, dwór zlokalizowano przy Krakowskim Przedmieściu, obok dworu Sobieskich (nr hip. 420), zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129.*

⁶⁵ *Dwór znajdował się przy ul. Koziej, ob. Krakowskie Przedmieście (nr hip. 425), zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129. W czasie tworzenia spisu starostą brańskim był Bogusław Radziwiłł (po 10 II 1653 – 31 XII 1669), natomiast jego poprzednikiem Franciszek Jan Leśniowski (7 IX 1646 – 9 II 1653), zob. Urzędnicy podlascy, nr 333, 334, s. 65. Rewizja gospód z 1659 r. wymienia pusty plac „pp Lesnowolskich”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 174. Wydaje się, że jest to ten sam teren, co może oznaczać, że działka pozostała własnością rodziny Leśniowskich. Mało prawdopodobne jest także, by w przypadku Bogusława Radziwiłła pominięto tytuł księcia Świętego Cesarstwa Rzymskiego i oznaczono go jedynie urzędem starosty.*

⁶⁶ *Dwór murowany należący do Andrzeja Leszczyńskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego, położony przy ul. Miodowej (nr hip. 494). Arcybiskup urzędował również przy ul. Senatorskiej (nr hip. 478), zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 239, 240.*

⁶⁷ *Dwór należący do biskupa krakowskiego, położony przy ul. Miodowej 5 (nr hip. 496). W chwili powstania rejestru jego właścicielem był Piotr Gembicki – bliski współpracownik Władysława IV Wazy, biskup krakowski od 1642 r., zob. P. Nitecki, Biskupi Kościoła w Polsce, s. 113; W. Czaplinski, H. Wyczawski, Gembicki Piotr h. Nałęcz (1585–1657), w: PSB, t. 7, s. 379–381. Opisany u Jarzębskiego za dworem Firlejowskim, a przed dworem Ostrorogów, por. tenże, Gościniec albo krotkie opisanie, s. 189; Źródła do dziejów Warszawy, s. 239.*

⁶⁸ *Dwór położony na przecięciu ul. Miodowej i Kapucyńskiej (dzisiaj Trasa W-Z, nr hip. 495), zob. S. Ciara, Senatorowie i dygnitarze, s. 23. U Jarzębskiego występuje po Dworze Gembickiego, a przed pałacem biskupa krakowskiego, zob. tenże, Gościniec albo krotkie opisanie, s. 188.*

73. Dwór JMP gnieźnieńskiego^{aa} 69 – 1500
 74. Dworek drugi na Długiej ulicy JMP Mokronowskiego⁷⁰ – 800
 Summa fl. 32 200

[k. 12r]

75. Dwór księcia JMP Hetmana WXL⁷¹ – 6000
 76. ^{ab} Dwór Gdański⁷² – 3000
 77. Dwór IchMsw PP. Parysów⁷³ – 1000
 78. Dwór IchMsw PP. Noskowskich⁷⁴ – 1000
 79. Dwór księcia JMP kanclerza WXL⁷⁵ – 2000
 80. Dwór JM księdza podkanclerzego kor. murowany⁷⁶ – 3000
 81. Dwór IchMw PP. Szyszkowskich⁷⁷ – 2000
 82. Dwór JMP starosty sądeckiego⁷⁸ – 2000
 83. ^{ac} Dwór JMP Sapiehy podkanclerzego WXL⁷⁹ – 3200

^{aa} Pomiędzy nazwą nieruchomości a uiszczoną opłatą, z prawej strony, zapisano ołówkiem skrót NB.

^{ab} Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^{ac} Przy numerze porządkowym 83 krzyżyk zamazany tuszem.

⁶⁹ Dwór należący do Krzysztofa Gembickiego, kasztelana gnieźnieńskiego (1653–1658), znajdujący się przy obecnej ul. Miodowej 21, zob. A. Jarzębski, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 188. W 1654 r. Gembicki udzielił królowi 12-letniej pożyczki w wysokości 200 tys. guldenów pod zastaw starostwa nowodworskiego, zob. A. Przyboś, *Gembicki Krzysztof* (zm. 1659), w: *PSB*, t. 7, s. 378–379. W najbliższej okolicy dworu można odnotować trzy nieruchomości należące do synów Jana Gembickiego, podczaszego poznańskiego (Jan, Krzysztof?, Piotr).

⁷⁰ Mowa o Wojciechu Mokronowskim, zob. przyp. 46. Nr hip. 589, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128, 235.

⁷¹ Dwór, położony przy obecnej ul. Kilińskiego 5, na rogu ul. Długiej (nr hip. 590), był własnością Janusza Radziwiłła, hetmana wielkiego litewskiego od czerwca 1654 do końca grudnia 1655 r. i wojewody litewskiego (1653–1655), zob. *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646–1655*, cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649–1653*, oprac. M. Nagielski i in., Warszawa 2019, s. 13. U Jarzębskiego rozpoczyna się po opisie ul. Długiej. Opisany w 1655 r. w kolejności dokładnie takiej jak u Jarzębskiego: „szpital św. Ducha, dwór Radziwiłła [...], Konwent Pijarów, dwór Mniszchów”, tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 184; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 127 (w kontrybucji z 1656 r. mylnie przypisany Bogusławowi Radziwiłłowi).

⁷² Dwór Gdański, położony przy ul. Podwale, ob. ul. Kilińskiego 1 (nr hip. 486), został nabyty przez senat gdański dla jego posłów. U Jarzębskiego występuje po dworze Parysów i Noskowskiego, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 203. W 1669 r. „ogrodzony, nowo budują”. Dwór wraz z ogrodem rozciągał się aż do ul. Miodowej, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 239, 262, 358, 350, 424, 470.

⁷³ Dwór Parysów położony przy ul. Podwale, ob. pod nr. 13 (nr hip. 484). U Jarzębskiego własność Adama Hieronima i Zygmunta Parysów, odnotowany za dworem Albrychta Radziwiłła, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 202. Właścicielami nieruchomości byli prawdopodobnie Adam Hieronim i jego synowie – Feliks (Szczęsny) Zygmunt (zm. 1695) i Wojciech Jan (zm. 1689), gdyż Zygmunt Parys zmarł bezpotomnie ok. 1653 r., zob. A. Lipski, *Parys Adam Hieronim h. Prawdzic* (zm. ok. 1678), w: *PSB*, t. 25, s. 226–227; tenże, *Parys Zygmunt h. Prawdzic* (zm. ok. r. 1653), w: *tamże*, s. 234–235.

⁷⁴ Dwór posiadał fasadę od obecnej ul. Podwale 13 (nr hip. 484). U Jarzębskiego opisany jako własność Jana Karola Noskowskiego (starosty dobrzyńskiego w latach 1635–1658) i wymieniony po dworze Parysów, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 202; K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi*, s. 335.

⁷⁵ Dwór Albrychta Stanisława Radziwiłła, kanclerza wielkiego litewskiego (1623–1656) i starosty pińskiego (1631–1656), położony był przy ul. Podwale 11 (nr hip. 499). U Jarzębskiego wymieniono go przed dworem Parysów, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 200; J. Putkowska, *Warszawskie rezydencje*, s. 31.

⁷⁶ Nieruchomość należała do Andrzeja Trzebickiego, podkanclerzego koronnego (1653–1658), opata klasztoru Kanoników Regularnych w Czerwińsku (1653–1658), biskupa przemyskiego (1654–1658), zob. *Urzednicy centralni i nadworni*, nr 665, s. 112.

⁷⁷ Dwór, położony przy obecnej ul. Podwale 3 (nr hip. 497A), należał do Piotra Szyszkowskiego, kasztelana wojnickiego (zm. 1645), który następnie sprzedał go związanemu z dworem królewskim Andrzejowi Olszowskiemu, kanonikowi gnieźnieńskiemu (1644) i krakowskiemu (1659). U Jarzębskiego występuje przed dworem Lubomirskiego przy obecnej ul. Podwale 5, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 198; P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, s. 321.

⁷⁸ Dwór starosty sądeckiego Konstantego Jacka Lubomirskiego (1646–1663), przy obecnej ul. Podwale 5 (nr hip. 497B). U Jarzębskiego też występuje zaraz po dworze Szyszkowskich, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 199; *Urzednicy województwa krakowskiego*, nr 535, s. 126.

⁷⁹ Dwór Kazimierza Leona Sapiehy, podkanclerzego litewskiego w latach 1645–1656, położony na pograniczu ul. Podwale, Senatorskiej i Miodowej (nr hip. 479C). U Jarzębskiego występuje przed dworem Szyszkowskich, zob. tenże, *Gościniec albo krótkie opisanie*, s. 199; por. też *Urzednicy centralni i dygnitarze WXL*, nr 1136, s. 148.

84. ^{ad} Kamienica JejM Paniej lubelskiej⁸⁰ – 2000
 85. Dwór PP. Ciecierskich – 200^{ac}
 86. Dwór P. Głogowskiego nad Wisłą^{af} ⁸¹ – 200
 87. Dwór JMP Żabickiego⁸² – 50
 88. Dom praczki królewskiej⁸³ – 150
 89. Dwór PP. Mniszków⁸⁴ – 500
 90. Dworek P. Żerka⁸⁵ – 300
 91. Szpichlerz Paniej lubelskiej i dwór⁸⁶ – 200
 92. ^{ag} Kamienica nieboszczyka Pana Hutyniego⁸⁷ – 600
 93. Dwór JMP Weszła krajczego koronnego⁸⁸ – 3000
 Summa fl. 30 400

[k. 12v]

94. Dwór Carola Francuza Trezaniego⁸⁹ – 1500

^{ad} Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

^{ac} W wyniku zalania karty zapis tylko częściowo czytelny – cyfra 2 jest możliwa do odczytania, lecz dalsza część budzi wątpliwość.

^{af} Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony. Dodatkowo delikatnie przekreślono ołówkiem zapis Dwór P. Głogowskiego nad Wisłą i dopisano przy nim słowo Czekausz.

^{ag} Z lewej strony karty dwa krzyżyki zapisane tuszem, a pomiędzy nimi numer porządkowy.

⁸⁰ Mowa o Marii Joannie Petinger a Petting et Persing, wdowie po Stefanie Dobrogoście Grzybowski, kasztelanie lubelskim (1633–1644), zob. A. Przyboś, Grzybowski Stefan Dobrogost h. Prus II, przydomek rodowy Windyka (zm. po 1644), w: *PSB*, t. 9, s. 112.

⁸¹ Właścicielem był Stanisław Głogowski, którego dwór przylegał do gmachu Bramy Mostowej, pełniącej funkcję m.in. prochowni, zw. również cekhauzem, zob. M. Krupowicz, Stara Prochownia – budynek nabyty historią, „*Almanach Warszawy*”, 14, 2020, s. 12–13.

⁸² Dwór przy ul. Mostowej, należący do potomka Piotra Żabickiego (zm. 1648), kasztelana liwskiego. Jarzębski wymienia go po Dworze Gdańskim, przed szpitalem św. Łazarza, zob. tenże, *Gościniec* albo krotkie opisanie, s. 204. W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. opisany jako „Dworek p. Żabickiego pusty”, usytuowany przy ul. Mostowej, por. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 154.

⁸³ Dom znajdował się przy ul. Bugaj, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 112. W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. opisany jako „ostatek Rybitwiej [ulicy]”, por. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 156.

⁸⁴ Dwór sukcesorów kuchmistrza wielkiego koronnego Andrzeja Mniszcha (zm. 1653), położony przy ul. Długiej (nr hip. 546). U Jarzębskiego został wymieniony po zabudowaniach należących do pijarów, a przed opisem dworu Witkowskiego, por. tenże, *Gościniec* albo krotkie opisanie, s. 187; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 128; M. Horn, *Mniszech Andrzej h. własnego* (zm. 1653), w: *PSB*, t. 21, s. 458–459.

⁸⁵ Dwór położony przy ul. Mostowej, przy spichlerzach. Wspomina o nim Jarzębski, zob. tenże, *Gościniec* albo krotkie opisanie, s. 205. W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. opisany jako „Dworek p. Zerka”, zob. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 155.

⁸⁶ Dwór położony przy Krakowskim Przedmieściu, należał do Marii Joanny z Petingerów a Petting et Persing, wdowy po S.D. Grzybowski, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 114. Wymieniony spichlerz znajdował się nad Wisłą, prawdopodobnie tożsamy ze „spichlerzem jm. p. Grzybowskiej” z okolic ul. Mostowej, zob. tamże, s. 111. Grzybowski posiadał dwie nieruchomości przy Krakowskim Przedmieściu (poz. 84 i 91 niniejszego spisu), spichlerz na lewym brzegu Wisły oraz jeden w Skaryszewie, zob. A. Przyboś, Grzybowski Stefan Dobrogost, s. 112.

⁸⁷ Mowa o Filipie Hutinim/Uttinim (zm. 1653), pisarzu w kancelarii nadwornej królewskiej, metrykancie w kancelarii większej koronnej (od 1650), doktorze obojga praw, zob. B. Fabiani, *Warszawski dwór Ludwiki Marii*, s. 29; *Poczet sołtysów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miasta Krakowa 1228–2010*, red. B. Kasprzyk, Kraków 2020, s. 611; *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 183.

⁸⁸ Dwór, położony przy ul. Nowy Świat, należał do Wojciecha Wessela, krajczego koronnego w latach 1653–1656, zob. *Źródła do dziejów Warszawy*, s. 130; K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi*, s. 281.

⁸⁹ Prawdopodobnie tzw. Dom Trezenia, szafarza królowej, położony przy Krakowskim Przedmieściu, nr hip. 389–390, obok Pałacu Kazimierzowskiego. W taryfie okupu szwedzkiego z 1655 r. opisany jako „Dwór Carola francuza”, został wymieniony po klasztorze św. Teresy i dworze Stanisława Borakowskiego, por. *Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego*, s. 161.

95. Dwór ^{ah}ogrodnika ujazdowskiego^{ah} – 600⁹⁰
 96. Dworek JM księdza Grabowskiego⁹¹ – 300
 97. Dworek JMP Pętkowskiego⁹² – 100
 98. Dwór JMP Szymanowskiego – 200
 99. Dwór JMP Kotowskiego podsędka warszawskiego⁹³ – 100
 100. Dwór JMP Aderkasa⁹⁴ – 1000
 101. Dwór P. Boratiniego^{ai} ⁹⁵ – 1000
 102. Dwór P. Meydla⁹⁶ – 500
 103. Dworek na Nowym Świecie Braura – 500
 104. Dwór P. Rębowskiego⁹⁷ – 1000
 105. Dworek Gaśnickiego⁹⁸ – 50
 106. Dworek P. Łukaszewskiego – 50
 107. Dworek Sokołków⁹⁹ – 50
 108. Dworek P. Kluczkowskiego^{aj} – 50
 109. ^{ak}Dworek Janiszów^{ak} ¹⁰⁰ – 100
 Summa fl. 7100

^{ah-ah} Między nazwą nieruchomości a uiszczoną opłatą, z prawej strony, zapisano ołówkiem skrót NB. Osoba przygotowująca formularz pierwotnie wpisała dwór Chrystiana cyrulika, lecz druga osoba, zapewne ta sama, która wpisywała zebrane kwoty podatku, przekreśliła zapis i wprowadziła zapis ogrodnika ujazdowskiego.

^{ai} Brakuje krzyżyka wstawionego ołówkiem z prawej strony. Ponadto pomiędzy nazwą nieruchomości a uiszczoną opłatą, z prawej strony, zapisano ołówkiem skrót NB.

^{aj} Początkowo ręką osoby przygotowującej formularz wpisano Dworek P. Jabłońskiego, lecz inna osoba, prawdopodobnie trzecia, przekreśliła dotychczasowe nazwisko i wprowadziła inne – Kluczkowskiego.

^{ak-ak} Dworek Janiszów dopisano inną ręką, wydaje się, że osoby, która uzupełniała pobrane kwoty.

⁹⁰ Nieruchomość położona prawdopodobnie przy Nowym Świecie, por. Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego, s. 161.

⁹¹ Dworek księdza Grabowskiego, położony prawdopodobnie przy ul. Furmańskiej (nr hip. 386). „W tyłach tychże ojców [karmelitów] osada”, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 129.

⁹² Być może dwór należał do Adama Pętkowskiego, pisarza warszawskiego, zob. J. Choińska-Mika, Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów, s. 70.

⁹³ Nieruchomość należała prawdopodobnie do Kazimierza Kotowskiego, podsędka warszawskiego od 1648 r., marszałka sejmików generalnych w 1653 i 1657 r., zob. tamże.

⁹⁴ Nieruchomość, położona przy Krakowskim Przedmieściu (nr hip. 1245), należała do Jana Aderkasa, dworzanina, podkoniuszego koronnego Jana Kazimierza, starosty stromieckiego, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 131; J. Putkowska, Architektura Warszawy XVII wieku, s. 163.

⁹⁵ Dwór, położony przy Pałacu Kazimierzowskim, od strony stajni przy obecnej ul. Oboźnej (nr hip. 394), należał do Tytusa Liviusza Boratiniego, architekta i budowniczego związanego z dworem królewskim; wiosną 1655 r. został on wysłany przez Ludwikę Marię do Wiednia i przebywał tam do połowy 1656 r., co oznacza, że nie opłacił brandskattu osobiście, zob. H. Osiecka-Samsonowicz, Burattini (Boretyn, Boratyni, Borattyni, Boratini, Buratini, Boratynski) Tito Livio (Tytus Liwiusz), w: Słownik architektów i budowniczych środowiska warszawskiego XV–XVIII wieku, red. P. Migasiewicz, H. Osiecka-Samsonowicz, J. Sito, Warszawa 2016, s. 71–72.

⁹⁶ Nieruchomość Jana Teodora Maydella (zm. 1659), łowczego nadwornego koronnego, położona na rogu obecnej ul. Kopernika i Oboźnej (nr hip. 405), obok dworu Butlera, por. Źródła do dziejów Warszawy, s. 130, 253; zob. też AN, Archiwum Sopoćków, sygn. 37.

⁹⁷ Prawdopodobnie nieruchomość znajdowała się przy Nowym Świecie u wylotu ul. Książęcej. W 1669 r. jej właścicielem był Maciej Rębowski, por. Źródła do dziejów Warszawy, s. 255.

⁹⁸ Dworek Macieja Gaśnickiego, skrzypka kapeli królewskiej, położony u wylotu ul. Elektoralnej i ul. Senatorskiej, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 194; A. Kersten, Warszawa kazimierzowska, s. 37.

⁹⁹ Dworek należący m.in. do Wojciecha Sokołki znajdował się w okolicy Nowego Świata u wylotu obecnej ul. Chmielnej, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 124, 181, 250.

¹⁰⁰ Prawdopodobnie właścicielami była rodzina Janiszów posiadająca kamienice na terenie Starej Warszawy, zob. Źródła do dziejów Warszawy, s. 95.

No 1 Lattus ^{al}	17 400
No 2 Ditto	27 350
No 3 Ditto	18 400
No 4 Ditto	32 200
No 5 Ditto	30 400
Summa Summarius [!]	132 850

The 1655 *brandskatt* of the suburbs of Old Warsaw: An unknown source for the history of the early modern city

Summary: Of the several types of contributions, the *brandskatt* is the least recognised – and, as such, not widely introduced into the scholarly discourse – a type of emergency tax imposed by the Swedish army on the territory it occupied in the Early Modern Era. The idea behind the tribute was a one-off levy to protect selected properties from fire or looting. We lack information as to who selected the ‘protected’ buildings and according to what key, yet on the basis of the analysis of emergency tax imposed on the outskirts of Old Warsaw in 1655, it transpires that the list included numerous properties of people connected to the royal court or the royal faction. We can find central, court and land officials as well as courtiers and some clergymen. The authors proposed a juxtaposition of the tax register with a guide to the city produced twelve years prior, namely *Gościniec abo krotkie opisanie Warszawy* (*Gościniec* meaning in Polish ‘the main road’ but also ‘a gift from a journey’, or Short Description of Warsaw) by Adam Jarzębski. Such a procedure helped verify the location of properties and the names of their owners, and confirmed the customary sequence of constructing tax registers, preserved in the memory of their contemporaries, manifested in the order in which key buildings were presented and properties visited while the tax was being collected.

Nota o autorce: Katarzyna Wagner – dr, pracownik Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Członkini Svenska Historiska Föreningen, The International Council of Museums (ICOM), European Association for Urban History (EAUH) i Polskiego Towarzystwa Badań nad Wiekiem Osiemnastym, członkini zarządu Stowarzyszenia Muzealników Polskich. Zainteresowania badawcze: społeczno-ekonomiczne dzieje miast, historia muzealnictwa, stosunki polsko-szwedzkie w epoce nowożytnej, grabieże wojenne w epoce nowożytnej.

Author: Katarzyna Wagner – PhD, assistant professor at the Faculty of History, University of Warsaw; member of the Svenska Historiska Föreningen, The International Council of Museums (ICOM), the European Association for Urban History (EAUH), and the Polish Society for Eighteenth-Century Studies, member of the Main Board of the Association of Polish Museum Professionals (SMP). Research interests: economic and social history of towns and cities, history of museums and museology, Polish-Swedish relations in the 17th–18th centuries, war looting in the early modern era.

Wydział Historii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-972 Warszawa
e-mail: k.wagner@uw.edu.pl

Nota o autorze: Hubert Kowalski – dr hab., pracownik Wydziału Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Członek The International Council of Museums (ICOM) i the Explorers Club, wiceprezes Stowarzyszenia Muzealników Polskich (SMP), prezes Stowarzyszenia Muzeów Uczelnianych, dyrektor Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego. Zainteresowania badawcze: recepcja kultury artystycznej starożytnej Grecji i Rzymu w sztuce polskiej XVII–XX w., grabieże dóbr kultury w epoce nowożytnej, historia muzealnictwa.

^{al} Między Lattus a podaną kwotą znajduje się nieczytelne słowo lub skrót.

Author: Hubert Kowalski – assistant professor at the Faculty of Archaeology, University of Warsaw; member of the Main Board of the Association of Polish Museum Professionals (SMP), of the International Council of Museums (ICOM) and the Explorers Club, President of the Association of the University Museums, director of the University of Warsaw Museum. His research focus is the reception of the artistic culture of ancient Greece and Rome in European art of the 17th, 18th, and 19th centuries, looting of the cultural goods in the early modern era, history of museums and museology.

Wydział Archeologii
Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28
00-972 Warszawa
e- mail: hkowalski@adm.uw.edu.pl

Bibliografia

Źródła drukowane

- Jarzębski A., *Gościniec abo krotkie opisanie Warszawy*, oprac. i wstęp W. Tomkiewicz, Warszawa 1974
Kontrybucja szwedzka Starej Warszawy z 1656 r., w: *Źródła do dziejów Warszawy. Rejestry podatkowe i taryfy nieruchomości 1510–1770*, t. 1, wyd. A. Berdecka i in., Warszawa 1963, s. 81–131
Najdawniejsza taryfa okupu szwedzkiego z Warszawy w roku 1653, wyd. A. Wejnert, w: *Starożytności Warszawy*, ser. 2, t. 4, Warszawa 1856, s. 137–192

Opracowania

- Chłapowski K., *Starostowie w Wielkopolsce, na Kujawach i Mazowszu 1565–1696 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2007
 Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998
 Ciara S., *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII w.*, Wrocław 1990
 Ekholm L., *Kontributioner och krediter. Svensk krigsfinansiering 1630–1631*, Uppsala 1970
 Landberg H., *Krig på kredit. Svensk rustningsfinansiering våren 1655*, w: *Carl X Gustaf inför polska kriget. Kungamakt och statsfinanser 1655*, red. A. Stade, Kristianstad 1969, s. 45–56
 Lynn J.A., *Early Modern Introduction*, w: *Feeding Mars. Logistics in Western Warfare from the Middle Ages to the Present*, red. J.A. Lynn, New York 1993, s. 105–106
 Mączak A., *Peregrynacje, wojaże, turystyka*, wyd. 2, Warszawa 2001
 Mączak A., *Życie codzienne w podróżach po Europie w XVI i XVII wieku*, Warszawa 1978
 Putkowska J., *Architektura Warszawy XVII wieku*, Warszawa 1991
 Putkowska J., *Warszawskie rezydencje na przedmieściach i pod miastem w XVI–XVIII wieku*, Warszawa 2016
 Radziwonka R., *Kontrybucje nakładane na warszawski organizm miejski w latach 1702–1716*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio L: Artes”, 13, 2015, cz. 1, s. 117–136
 Redlich F., *Contributions in the Thirty Years' War*, „The Economic History Review. New Series”, 12, 1959, nr 12, s. 247–254
 Wagner K., *Economic Violence or the Law of War? Swedish Contributions from the Period of the Great Northern War as an Example of Extraordinary Provisions Imposed on the Residents of the Cities within the Polish-Lithuanian Commonwealth*, *Przepl. Hist.*, 112, 2020, nr 3, s. 557–569
 Wagner K., *Mieszczanie i podatki. Nierówności majątkowe w wybranych miastach Korony w XVII wieku*, Warszawa 2020
 Wagner K., „Potop” a wielka Wojna Północna w Warszawie w świetle rejestrów podatkowych – przyczynek do porównania dwóch szwedzkich okupacji, „Saeculum Christianum”, 20, 2013, s. 109–119
 Wólkowski W., *Pałac Adama Kazanowskiego i jego pierwotna forma w świetle badań architektonicznych*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 83, 2021, nr 3, s. 505–536
 Ziarkowski D., *Najstarsze polskie przewodniki jako źródła do dziejów turystyki*, w: *Z dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w Polsce i w Europie*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, Częstochowa 2016, s. 265–279